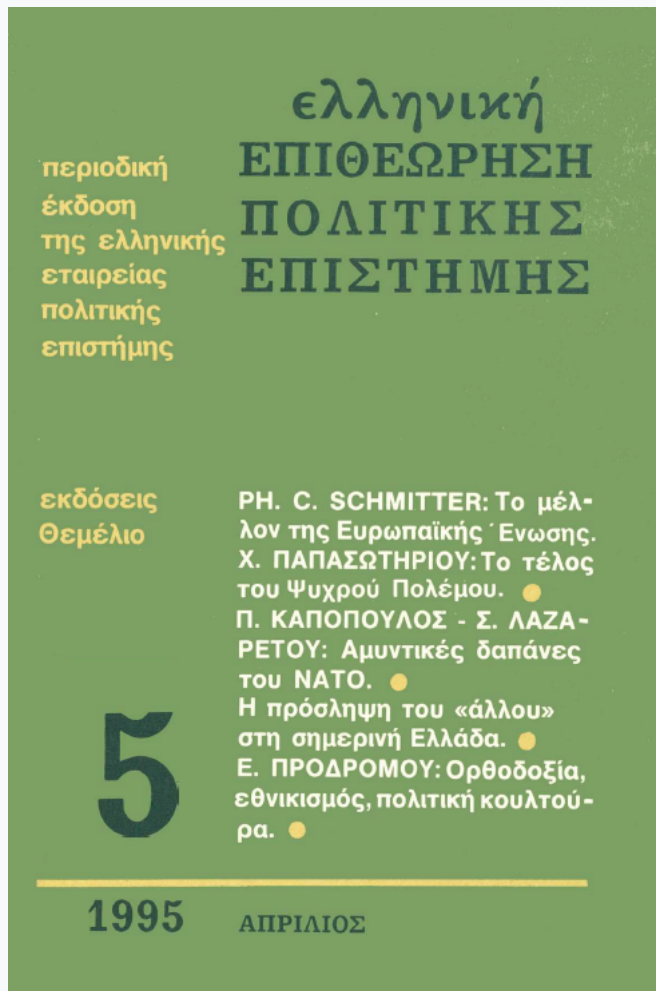

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 5, Αρ. 2 (1995)

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η επανένωση της Γερμανίας και η νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφαλείας

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

doi: [10.12681/hpsa.15288](https://doi.org/10.12681/hpsa.15288)

Copyright © 2017, Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπασωτηρίου Χ. (2017). Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η επανένωση της Γερμανίας και η νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφαλείας. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5(2), 25–58. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15288>

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.
Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ,
Η ΕΠΑΝΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ
Η ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Ο σκοπός του άρθρου αυτού είναι να παρουσιάσει μια συνοπτική ανάλυση της αλλαγής του διεθνούς συστήματος που συντελέστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Εξαρχής τονίζουμε ότι τα επιχειρήματά μας είναι από τη σκοπιά της ρεαλιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, δηλαδή επικεντρώνονται στις αλλαγές του διεθνούς καταμερισμού ισχύος και στους περιορισμούς ή ευκαιρίες που αυτές δημιούργησαν όσον αφορά την ελευθερία δράσης των ηγεσιών των μεγάλων δυνάμεων. Αυτό σημαίνει ότι πολλές σημαντικές πτυχές των εξελίξεων που συνδέονται με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου παραμένουν εκτός της ανάλυσής μας. Συνειδητά το κείμενο περιορίζεται στη μία από αυτές τις πτυχές, δηλαδή στη διεθνή πολιτική, η οποία όμως έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στις εξελίξεις (κατ' εξαίρεση, για κάποιες σοβιετικές εξελίξεις η ανάλυση επεκτείνεται και σε καθαρά εσωπολιτικούς παράγοντες).

Αν και η ανάλυση στο άρθρο αυτό ανήκει στη ρεαλιστική σχολή της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, που σημαίνει ότι επικεντρώνεται στους συσχετισμούς διεθνούς ισχύος, δεν ανήκει στον νεο-ρεαλισμό, που (α) εξομοιώνει την ισχύ με τους ποσοτικά μετρήσιμους υλικούς της συντελεστές (οικονομική και στρατιωτική ισχύ) και (β) χρησιμοποιεί το μοντέλο του ενιαίου ορθολογικού δρώντος ως εργαλείο για την κατασκευή μιας ντετερμινιστικής θεωρίας κατά το πρότυπο της οικονομικής επιστήμης.¹ Αντίθετα, το άρθρο αυτό

* BA (Οξφόρδη), Ph.D. (Stanford), Επιστημονικός Συνεργάτης Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο.

1. Εξέχοντα παραδείγματα της νεο-ρεαλιστικής θεωρίας είναι οι Kenneth Waltz, *Theory of International Relations*, Reading Mass., Addison Wesley, 1979.

ακολουθεί την παραδοσιακότερη ρεαλιστική θεωρία, που συμπεριλαμβάνει μη-υλικούς συντελεστές ισχύος (όπως την εσωτερική και διεθνή νομιμοποίηση) και αρνείται τον ντετερμινισμό που συνεπάγεται η χρήση του μοντέλου του ενιαίου ορθολογικού δρώντος.² Αυτή η θεωρητική προσέγγιση είναι πλησιέστερη στους προβληματισμούς της πρακτικής της εξωτερικής πολιτικής, οι οποίοι δε συμβιβάζονται με τον ντετερμινισμό του νεο-ρεαλισμού. Σε κάποιες προεκτάσεις της, είναι σε θέση να αντλήσει από τη βιβλιογραφία της στρατηγικής³ και της ιστορίας της υψηλής στρατηγικής,⁴ καθώς και να προχωρήσει στη συστηματική θεωρητική ανάλυση της υψηλής στρατηγικής.⁵

Το επιχείρημα στο πρώτο μέρος του άρθρου είναι, ότι η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης συνδέεται με τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπισε η σοβιετική υψηλή στρατηγική στη δεκαετία του 1980. Υπό τον όρο «υψηλή στρατηγική» εννοούμε το σύνολο των μέσων που χρησιμοποιεί ένα κράτος για την προώθηση των εξωτερικών του στόχων.⁶ Αφενός, οι αποτυχίες της «μπρεζνιεφικής στασιμότητας», που στο πεδίο της υψηλής στρατηγικής διαφάνηκαν με ιδιαίτερη ένταση από το 1980 και μετά, ώθησαν τη σοβιετική ηγεσία μετά τον Μπρέζνιεφ σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Αφετέρου, η μεταρρυθμιστική σοβιετική ηγεσία ήταν αναγκασμένη λόγω διεθνούς αδυναμίας να στηριχθεί στις καλές σχέσεις με τη Δύση, αποκλείοντας έτσι –σε αντιδιαστολή με το παρελθόν– τη βίαιη καταστολή των φυγόκεντρων δυνάμεων που

Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1981· Stephen Krasner, *Structural Conflict: The Third World against Global Liberalism*, Berkeley, University of California Press, 1985.

2. Εξέχοντα παραδείγματα αυτής της προσέγγισης είναι οι Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, Νέα Υόρκη, Knopf, 1968 (τέταρτη έκδοση), Henry Kissinger, *Diplomacy*, 1994.

3. Για παράδειγμα, κλασικά κείμενα όπως: Sun Tzu, *The Art of War*, Karl von Clausewitz, *Vom Kriege* (Περί Πολέμου) και Sir Basil Liddell Hart, *Strategy*.

4. Όπως Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers*, Νέα Υόρκη, Random House, 1987

5. Βλέπε για παράδειγμα Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Byzantine Grand Strategy*, doctoral dissertation, Stanford University, 1991.

6. Για μια αναλυτική προσέγγιση της έννοιας της υψηλής στρατηγικής βλέπε Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «Υψηλή στρατηγική: Ελληνικές επιλογές στο νέο διεθνές περιβάλλον», στο Χρ. Γιαλλουρίδης - Π. Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη: Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1993.

απελευθέρωσαν οι ίδιες οι μεταρρυθμίσεις της. Η ανάλυση δεν αρνείται τις καλές προθέσεις των μεταρρυθμιστών, αλλά προσδιορίζει τους περιορισμούς, από πλευράς του διεθνούς καταμερισμού ισχύος, υπό τους οποίους δρούσαν τόσο οι ίδιοι, όσο και οι συντηρητικότεροι εσωτερικοί τους αντίπαλοι.

Το δεύτερο μέρος του άρθρου παρουσιάζει μια ρεαλιστική ανάλυση της πολιτικής όλων των εμπλεκόμενων μεγάλων δυνάμεων στο ζήτημα της γερμανικής επανένωσης. Το τελικό αποτέλεσμα, δηλαδή η ταχεία γερμανική επανένωση στα πλαίσια του ΝΑΤΟ και της αυξημένης ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης), απέρρεσε από τις επιλογές των τριών από τις δυνάμεις, δηλαδή της ίδιας της Γερμανίας, των ΗΠΑ και της Γαλλίας. Η Σοβιετική Ένωση στάθηκε ανίκανη να εμποδίσει της εξέλιξη αυτή λόγω της διεθνούς της αδυναμίας. Το ίδιο ισχύει και για τη Βρετανία υπό τη Θάτσερ, η οποία προβληματίστηκε έντονα για τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της γερμανικής επανένωσης τόσο όσον αφορά την περιθωριοποίηση της Βρετανίας, όσο και όσον αφορά την ευρωπαϊκή ισορροπία των δυνάμεων.

Το τρίτο μέρος του άρθρου καταπιάνεται με τα προβλήματα της νέας ευρωπαϊκής ασφάλειας που προέκυψαν από τη διπλή αλλαγή του 1989-1991, δηλαδή την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και τη γερμανική επανένωση στα πλαίσια του ΝΑΤΟ και της Ε.Ε. Το συμπέρασμα αυτού του μέρους είναι ότι δεν έχουν ακόμα δημιουργηθεί μακροπρόθεσμες θεσμικές λύσεις για τα προβλήματα της πανευρωπαϊκής ασφάλειας. Με αυτήν την έννοια, το διεθνές σύστημα του Ψυχρού Πολέμου δεν έχει ακόμα αντικατασταθεί από ένα νέο σταθερό σύστημα ευρωπαϊκής ασφάλειας που να μπορεί να εγγυηθεί την επιτυχή αντιμετώπιση ενδεχόμενων αποσταθεροποιητικών εξελίξεων στην ανατολική περιφέρεια της Ευρώπης.

1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν τόσο απότομη και τόσο ολοκληρωτική, ώστε να έχει επισκιάσει το δέος που προκαλούσε η σοβιετική δύναμη στις πολιτικές και στρατηγικές ηγεσίες της Δύσης και της Κίνας μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '80.

Εκ των υστέρων είναι φανερό ότι η Σοβιετική Ένωση έφτασε στο απόγειο της διεθνούς της ισχύος στα μέσα της δεκαετίας του

1970. Οι ΗΠΑ είχαν μόλις υποστεί την ταπεινωτική ήττα στο Βιετνάμ, μετά από έναν εσωτερικό διχασμό ο οποίος οδήγησε το Κογκρέσο στην απόρριψη της από τον Πρόεδρο Φορντ προτεινόμενης ενίσχυσης του καταρρέοντος καθεστώτος του Νότιου Βιετνάμ το 1975. Ο κομμουνισμός ήταν σε άνοδο όχι μόνο στην Ινδοκίνα, αλλά και σε αφρικανικές χώρες (Αγκόλα και Αιθιοπία). Στον Τρίτο Κόσμο επικρατούσαν αντι-δυτικές τάσεις. Η Δύση ήταν βυθισμένη στην οικονομική κρίση του στασιμοληθωρισμού. Οι ΗΠΑ ήταν διατεθειμένες να αναγνωρίσουν με διεθνείς συνθήκες την ισοτιμία της Σοβιετικής Ένωσης στην παγκόσμια σκηνή, και ακόμα και να επικυρώσουν τη σοβιετική υπεροπλία σε πυρηνικούς εξοπλισμούς (SALT I και II).⁷

Υπό αυτές τις ευνοϊκές συνθήκες, η Σοβιετική Ένωση στα μέσα της δεκαετίας του 1970 θα μπορούσε να είχε ακολουθήσει μια συντηρητική εξωτερική πολιτική με σκοπό τη διατήρηση της διεθνούς της θέσης. Παράλληλα θα μπορούσε, έστω και σταδιακά, να προχωρήσει σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις προς την οικονομία της αγοράς ανάλογες με αυτές που έχουν συντελεστεί με επιτυχία στην κομμουνιστική Κίνα επί Ντενγκ Ξιάο Πινγκ. Αν είχε ακολουθήσει μια τέτοια επιλογή, δεν αποκλείεται να είχε διατηρήσει την παλαιότερη δυνατότητά της να αντιστέκεται στις κεντρώφυνες τάσεις της περιφέρειάς της — έστω και με βία — και να υπήρχε ακόμα σήμερα ως υπερδύναμη έστω και φθίνουσας ισχύος.

Η επιλογή της σοβιετικής ηγεσίας ήταν διαφορετική, για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, μια εξέλιξη της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής από το παλαιό οικονομικό επαναστατικό πεπρωμένο της προς το συμβιβασμό με το διεθνές status quo θα χρειαζόταν σημαντικές εσωτερικές προσαρμογές. Οι θυσίες που επέβαλλε το σοβιετικό ολοκληρωτικό σύστημα εσωτερικά, καθώς και στους υποτελείς πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης, νομιμοποιούνταν κυρίως από αυτό το επαναστατικό πεπρωμένο που επικαλούνταν η σοβιετική ηγεσία.⁸ Ασφαλώς οι ωφελημένοι του σοβιετικού συστή-

7. Stephen Sestanovich, «Did the West Undermine the East?», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 31-33. Σημείωση: η συμφωνία SALT II δεν επικυρώθηκε τελικά από τη Γερουσία, λόγω της εισβολής στο Αφγανιστάν.

8. Vernon Aspaturian, «The Foreign Policy of the Soviet Union», J. Rosenau - K. Thompson - G. Boyd (επιμ.), *World Politics: An Introduction*, Νέα Υόρκη, The Free Press, 1976, σ. 87-95. Χ (George Kennan), «The Sources of Soviet Conduct», *Foreign Affairs*, July 1947, σ. 571-576.

ματος, ιδίως οι ένοπλες δυνάμεις, θα έχαναν από μια ενσωμάτωση της Σοβιετικής Ένωσης στη διεθνή κοινωνία του status quo (όπως και συνέβη αργότερα, στην περίοδο 1986-1991).

Δεύτερον, κατά τη σοβιετική αντίληψη περί υψηλής στρατηγικής, ο ευνοϊκός «συσχετισμός των δυνάμεων» στη δεκαετία του 1970 οδηγούσε τις αντικειμενικές διαδικασίες της ιστορίας προς μια ολοένα και αυξανόμενη σοβιετική υπεροχή και ασφάλεια. Πρέπει να τονιστεί ότι η σοβιετική έννοια του «συσχετισμού των δυνάμεων», που εκδήλωνε την επιρροή της μαρξιστικής τελεολογίας, διέφερε ριζικά από τη δυτική έννοια της ισορροπίας των δυνάμεων, καθώς προέβλεπε την πολιτική επικράτηση των δυνάμεων που βρίσκονταν στην άνοδο σε αυτόν τον «συσχετισμό».⁹ Αντίθετα, η δυτική αντίληψη περί ισορροπίας των δυνάμεων προβλέπει τη διεθνή συσπείρωση κατά της απειλητικότερης δύναμης.

Υπό την επιρροή της σοβιετικής αντίληψης περί «συσχετισμού των δυνάμεων», η σοβιετική ηγεσία στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970 διέπραξε δύο ολέθρια σφάλματα. Το πρώτο ήταν η μαζική κατασκευή από το 1977 και μετά των πυραύλων μεσαίου βεληνεκούς SS-20, που απειλούσαν αποκλειστικά τη Δυτική Ευρώπη και την Κίνα. Το δεύτερο ήταν η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν. Υπό τις ευνοϊκές συνθήκες που επικρατούσαν στα μέσα της δεκαετίας του 1970, κατά το σοβιετικό σκεπτικό, αυτές οι δύο κινήσεις θα βελτιώναν ακόμα περισσότερο το «συσχετισμό των δυνάμεων» και το ρεύμα της ιστορίας υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης.¹⁰

Το αποτέλεσμα ήταν το αντίθετο από το επιθυμητό. Οι δύο αυτές σοβιετικές κινήσεις στα τέλη της δεκαετίας του '70 οδήγησαν τον Πρόεδρο Κάρτερ το 1980, και πολύ περισσότερο τον Πρόεδρο Ρέηγκαν από το 1981 και μετά, σε ένα μαζικό πρόγραμμα εξοπλισμών. Η απειλή των ολοένα και περισσότερων σοβιετικών πυραύλων μεσαίου βεληνεκούς SS-20 οδήγησε τις ηγεσίες της Δυτικής Ευρώπης να δεχθούν ως αντιστάθμισμα την τοποθέτηση αμερικανικών πυραύλων μεσαίου βεληνεκούς στο έδαφος των κρατών τους, παρά την έντονη αντίδραση μιας σημαντικής μερίδας της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Επιπλέον, τόσο η Βρετανία όσο και η

9. Condolezza Rice, «The Evolution of Soviet Grand Strategy», στο Paul Kennedy, *Grand Strategies in War and Peace*, New Haven, Yale University Press, 1991, σ. 158.

10. C. Rice, «Soviet Grand Strategy», *ό.π.*, σ. 158-162.

Γαλλία προχώρησαν κατά τη δεκαετία του '80 σε μια πραγματικά πολλαπλασιαστική αναβάθμιση των πυρηνικών τους εξοπλισμών.¹¹ Το ίδιο ισχύει και για την Κίνα.

Οι αντιδράσεις της Δύσης και της Κίνας στη σοβιετική απειλή οδήγησαν τη σοβιετική υψηλή στρατηγική σε κρίση. Τη στιγμή ακριβώς που η Σοβιετική Ένωση είχε φαινομενικά φτάσει στο απόγειο της διεθνούς της ισχύος, αντιμετώπιζε στην πραγματικότητα έναν καταστροφικό συνδυασμό αρνητικών εξελίξεων:¹²

A. Οι σοβιετικοί εξοπλισμοί της δεκαετίας του '70 και η εισβολή στο Αφγανιστάν το 1979 μείωσαν, αντί να αυξήσουν τη σοβιετική ασφάλεια, καθώς οδήγησαν στα τεράστια δυτικά προγράμματα εξοπλισμών με νέες τεχνολογίες στη δεκαετία του 1980. Παράλληλα συσπείρωσαν τις ΗΠΑ και τη Δυτική Ευρώπη (στάθμευση των αμερικανικών πυραύλων μεσαίου βεληνεκούς στο ευρωπαϊκό έδαφος), καθώς και τη Δύση και την Κίνα, εντείνοντας τη σοβιετική αίσθηση της περικύκλωσης από εχθρικές δυνάμεις. Το αποτέλεσμα ήταν να μειωθεί η σοβιετική ασφάλεια.¹³

B. Τα δυτικά και τα κινεζικά προγράμματα εξοπλισμών στη δεκαετία του '80 ανάγκασαν τη Σοβιετική Ένωση να εντείνει τη δική της εξοπλιστική προσπάθεια. Το πρόβλημα ήταν ότι ήδη υπήρχε μεγάλη ανισορροπία μεταξύ αμυντικής και μη-αμυντικής παραγωγής στη σοβιετική οικονομία. Η Σοβιετική Ένωση δέσμευε πολλαπλάσιο ποσοστό του ΑΕΠ της σε αμυντικές δαπάνες από τις ΗΠΑ, ακόμα και κατά την περίοδο της κλιμάκωσης των αμερικανικών εξοπλισμών από τον Πρόεδρο Ρέηγκαν (όταν το αμερικανικό ποσοστό έφτασε τα 6% με 8%).¹⁴

Γ. Οι υπέρογκες αμυντικές δαπάνες της Σοβιετικής Ένωσης βάρυναν μια οικονομία η οποία έμοιαζε περισσότερο με αυτές του Τρίτου Κόσμου παρά με τις προηγμένες οικονομίες της Δύσης (π.χ. πτώση του σοβιετικού μέσου όρου ζωής από 66 χρόνια στη δεκαετία του '60 στα 60 χρόνια στη δεκαετία του '80,¹⁵ ενδημική και εκτεταμένη διαφθορά σε κάθε επίπεδο του δημόσιου τομέα, ε-

11. Paul Kennedy, *Rise and Fall of Great Powers*, Νέα Υόρκη, Random House, 1987, σ. 506.

12. Stephen Sestanovich, «Did the West Undo the East?», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 27-28.

13. Στο ίδιο, σ. 161.

14. Paul Kennedy, *Rise and Fall of Great Powers*, σ. 498.

15. Στο ίδιο, σ. 496.

πικέντρωση της βιομηχανίας σε ξεπερασμένες τεχνολογίες). Η θεματική εκβιομηχάνιση της Σοβιετικής Ένωσης επί Στάλιν και Κρούτσσεφ είχε ξεθυμάνει προ πολλού και είχε καταλήξει στη στασιμότητα της περιόδου Μπρέζνιεφ. Η κύρια αιτία ήταν ότι ο κεντρικός σχεδιασμός της κομμουνιστικής οικονομίας δεν ήταν σε θέση να φέρει τα ίδια αποτελέσματα στις νέες βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας όπως στις κατά πολύ απλούστερες βιομηχανίες της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης (άνθρακας και χάλυβας). Ειδικά οι νέες τεχνολογίες της ηλεκτρονικής εξαρτώνται από την αποκέντρωση του κλάδου σε ένα πλήθος εφευρετών-παραγωγών που ακολουθούν από πολύ κοντά τα μηνύματα της ελεύθερης αγοράς. Ακόμα και στη Δύση, δυνάμεις όπως η Γαλλία που προσπάθησαν να στήσουν έναν κλάδο ηλεκτρονικής μέσω του κράτους απέτυχαν, ενώ επικράτησε το πλέον αποκεντρωμένο σύστημα της ελεύθερης αγοράς που χαρακτηρίζει το «Σίλικον Βάλλεϋ» στην Καλιφόρνια.

Η επανάσταση της ηλεκτρονικής, που επηρέασε την παραγωγικότητα σχεδόν κάθε κλάδου παραγωγής στη Δύση, δεν έφτασε καν στη Σοβιετική Ένωση, πλην κάποιων περιορισμένων εισαγωγών δυτικής τεχνολογίας.¹⁶ Το αποτέλεσμα ήταν να υστερήσουν δραματικά υπηρεσίες όπως η δημόσια διοίκηση, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές, σε σχέση με τις αυξανόμενες ανάγκες της σοβιετικής αμυντικής και μη-αμυντικής παραγωγής. Ο κεντρικός σχεδιασμός της σοβιετικής οικονομίας, που και σε προηγούμενες, οικονομικά πιο απλές εποχές έπασχε από ανισορροπίες μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στις επί μέρους αγορές, παρουσίαζε τώρα ολοένα και μεγαλύτερες αποκλίσεις μεταξύ στόχων και υλοποίησης.

Η δυνατότητα εισαγωγής παραγωγικού εξοπλισμού σύγχρονης τεχνολογίας υπονομεύθηκε από την πιο μακροχρόνια αποτυχία της σοβιετικής οικονομίας: τη συρρίκνωση της αγροτικής παραγωγής. Αναμφίβολα η κολεκτιβοποίηση της γεωργικής παραγωγής επί Στάλιν αποτέλεσε κείριο πλήγμα για τη σοβιετική οικονομία. Η Σοβιετική Ένωση κατέληξε να γίνει ένας από τους μεγαλύτερους εισαγωγείς τροφίμων στον κόσμο, ενώ πριν ήταν ένας από τους μεγαλύτερους εξαγωγείς. Χαρακτηριστικό της αποτυχίας του κομμουνιστικού συστήματος στη γεωργία είναι ότι στη δεκαετία του '80 οι ελάχιστες ιδιωτικές καλλιέργειες κάλυπταν το 4% της καλ-

16. Στο ίδιο, σ. 494-495.

λεργήσιμης γης και παρήγαγαν το 25% της συνολικής αγροτικής παραγωγής.¹⁷ Η διαιώνιση της κολεκτιβοποιημένης γεωργίας ανάγκασε τη Σοβιετική Ένωση να σπάταλά το σκληρό της συνάλλαγμα σε εισαγωγές τροφίμων από τη Δύση, αντί να εισάγει προϊόντα υψηλής τεχνολογίας.¹⁸

Επομένως, από τη σκοπιά της υψηλής στρατηγικής η Σοβιετική Ένωση στη δεκαετία του '80 βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση. Καμία αλλαγή όμως δεν ήταν δυνατή υπό την ηγεσία του Μπρέζνιεφ,¹⁹ ο οποίος σε πολύ προχωρημένη πλέον ηλικία περιοριζόταν στην αυταρέσκεια με τα πλαστά νούμερα για θεαματικές αυξήσεις της παραγωγής που παρουσίαζαν οι ηγεσίες των σοβιετικών δημοκρατιών.²⁰ Το BBC έχει παρουσιάσει μια σπάνια για τη Δύση εικόνα της σοβιετικής ηγεσίας κατά το ηλιοβασίλημα του Μπρέζνιεφ, δείχνοντας τον γηραιό ηγέτη με δύσκολες κινήσεις και απλανές βλέμμα να παρασημοφορεί τον Γκορμπατσόφ και να μην είναι σε θέση να θυμηθεί την αιτία της τιμητικής διάκρισης. («Το φράγμα», υπενθυμίζει ο Γκορμπατσόφ ευγενικά στο βίντεο, και ο Μπρέζνιεφ απαντά: «Ναι, ναι, το φράγμα».)²¹

Ο νέος ηγέτης μετά το θάνατο του Μπρέζνιεφ το Νοέμβριο του 1992, ο πρώην αρχηγός της KGB Γιούρι Αντρόποφ, έδειξε επίγνωση της ανάγκης για εσωτερικές μεταρρυθμίσεις και προώθησε μεταρρυθμιστές σαν τον Γκορμπατσόφ στην κορυφή της σοβιετικής ιεραρχίας.²² Η ηγεσία του Αντρόποφ διακόπηκε σύντομα με το θάνατό του, με αποτέλεσμα την ακόμα συντομότερη ηγεσία του γηραιού και αρτηριοσκληρωτικά μπρεζνιεφικού Κονσταντίν Τσερνιένκο. Η ανάληψη της σοβιετικής ηγεσίας από τον Γκορμπατσόφ μετά το θάνατο του Τσερνιένκο τον Οκτώβριο του 1985 αποτέλεσε την αρχή των ριζικών μεταρρυθμίσεων.

Ο Γκορμπατσόφ και οι μεταρρυθμιστές που τον περιέβαλλαν στην κορυφή της σοβιετικής ιεραρχίας επιχείρησαν μια διπλή αντι-

17. Στο ίδιο, σ. 491.

18. Στο ίδιο, σ. 495-496.

19. Vladimir Kontorovich, «The Economic Fallacy», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 38-39.

20. Helene Carrere d'Encausse, *The End of Soviet Empire*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1993, σ. 4-5.

21. Norman Percy, «The Second Russian Revolution», BBC documentary.

22. Myron Rush, «Fortune and Fate», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 22-23. Επίσης, Archie Brown, διάλεξη στο Stanford (California) περί σοβιετικών εξελίξεων, 13.4.89.

μετώπιση του προβλήματος της σοβιετικής υψηλής στρατηγικής:

α) Στο πολιτικό επίπεδο, η Σοβιετική Ένωση στράφηκε προς την ομαλοποίηση των σχέσεών της με τη Δύση.²³ Στη συνάντηση κορυφής των ηγετών των δύο υπερδυνάμεων στο Ρέκιαβικ τον Οκτώβριο 1986, δώδεκα μόλις μήνες μετά την αναρρίχηση του στην κορυφή της Σοβιετικής Ένωσης, ο Γκορμπατσόφ πρότεινε στον Ρέηγκαν τη σταδιακή απόσυρση όλων των πυρηνικών εξοπλισμών.²⁴ Η «νέα αντίληψη» του Γκορμπατσόφ περί εξωτερικής πολιτικής ξεπερνούσε κατά πολύ την «ειρηνική συνύπαρξη» του Κρούσσεφ στην προσπάθεια ένταξης της Σοβιετικής Ένωσης στο υπάρχον διεθνές σύστημα κρατών, το οποίο διέπεται από τους δυτικούς κανόνες συμπεριφοράς. Επί Γκορμπατσόφ η Σοβιετική Ένωση αποκήρυξε τη διεθνή επαναστατική της αποστολή και αποδέχθηκε τη συμπεριφορά ενός πλήρους μέλους του ίδιου του διεθνούς συστήματος, το οποίο στο παρελθόν ευελπιστούσε να ανατρέψει.²⁵

β) Στο οικονομικό επίπεδο, η νέα μεταρρυθμιστική ηγεσία προσπάθησε να υλοποιήσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εξυγίανσης του κρατικού συστήματος παραγωγής. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η ανανεωτική προσπάθεια του Γκορμπατσόφ παρέμεινε στα πλαίσια του σοβιετικού μοντέλου ανάπτυξης, το οποίο αποκλείει — ή επιτρέπει σε ελάχιστο μόνο βαθμό — την ελεύθερη αγορά.²⁶ Η κομμουνιστική Κίνα, αντίθετα, υλοποίησε υπό την ηγεσία του Ντενγκ Ξιάο Πιγκ ένα τόσο φιλόδοξο πρόγραμμα απελευθέρωσης της οικονομίας, ώστε το 1993 να έχει έναν πιο εύρωστο ιδιωτικό τομέα από τη μετα-κομμουνιστική Ρωσία.²⁷

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Γκορμπατσόφ επικεντρώθηκε στην πάταξη της διαφθοράς, στην πιο ανοικτή και ειλικρινή αντιμετώπιση της οικονομικής και τεχνολογικής καθυστέρησης, και στην ανοχή των άτυπων αντιπολιτευτικών ομάδων στους χώρους των διανοούμενων. Η αρχή έγινε στο 27ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ τον Φεβρουάριο 1986, όπου ο Γκορμπατσόφ μίλησε αρκετά ανοικτά

23. Sephen Sestanovich, «Did the West Undo the East?», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 27-29.

24. Hugo Young, *The Iron Lady: A Biography of Margaret Thatcher*, Νέα Υόρκη, Noonday Press, 1990, σ. 479-481.

25. C. Rice, «Soviet Grand Strategy», *ό.π.*, σ. 161-164.

26. Vladimir Kontorovich, «The Economic Fallacy», *The National Interest*, Spring 1993, σ. 39-40.

27. Robert MacFarquhar, «Deng's Last Campaign», *New York Review*, 17.12.1992, σ. 22-28.

για τα πραγματικά προβλήματα της σοβιετικής οικονομίας.²⁸

Πολύ σύντομα οι εξελίξεις που δρομολόγησε ο Γκορμπατσόφ ξέφυγαν από τον έλεγχό του. Το ισχυρό σοκ τον Απρίλιο του 1986 από το πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνομπίλ – το οποίο ακόμα και χωρίς το «γκλάσνοστ» δε θα μπορούσε να μείνει κρυφό – κλόνισε την αξιοπιστία του σοβιετικού συστήματος.²⁹ Οι εσωτερικές πιέσεις για αλλαγή, που αρχικά παρακινούνταν από τη νέα ηγεσία, πήραν ριζοσπαστικότερες διαστάσεις. Ο Γκορμπατσόφ βρέθηκε να κρατάει με δυσκολία τις ολοένα και πιο εύθραυστες ισορροπίες μεταξύ των ριζοσπαστικών μεταρρυθμιστών και των συντηρητικών.

Η κυριότερη αδυναμία του Γκορμπατσόφ και των συμβούλων του ήταν ότι δυσκολεύονταν να κατανοήσουν τα προβλήματα της σοβιετικής περιφέρειας. Ο Γκορμπατσόφ ήταν ο μόνος σοβιετικός ηγέτης, εκτός από τον Λένιν, που δεν είχε καμία άμεση επαφή στην πολιτική του σταδιοδρομία με τις περιφερειακές σοβιετικές δημοκρατίες.³⁰ Η εκστρατεία του κατά της διαφθοράς στράφηκε με ιδιαίτερη ένταση κατά των ηγεσιών των υποανάπτυκτων δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, όπου η «μπρεζνιεφική στασιμότητα» είχε συνδυαστεί με νεποτισμό, ευνοιοκρατία και ημεπίσημη «μαφιοκρατία» τριτοκοσμικών μορφών. Οι παλιές ηγεσίες των περιφερειακών δημοκρατιών, οι οποίες είχαν στενές σχέσεις με τον Μπρέζνιεφ, εκπαραθυρώθηκαν με το στίγμα της διαφθοράς. Το Πολιτμπυρό του Γκορμπατσόφ έλαψε να έχει ως μέλη του ηγέτες αυτών των δημοκρατιών.³¹ Ρώσοι απεστάλησαν σε νευραλγικές θέσεις στην περιφέρεια – για παράδειγμα, ο Ρώσος Γεννάτι Κόλμπιν διορίστηκε γενικός γραμματέας του ΚΚ Καζακστάν (της τρίτης σε πληθυσμό σοβιετικής δημοκρατίας).³²

Ο Γκορμπατσόφ, κατά τα φαινόμενα, είχε οικειοποιηθεί το μύθο για τη σοσιαλιστική αδελφοποίηση των εθνοτήτων. Ενώ εξεστόμισε δριμύτατες κατηγορίες για τις αποτυχίες της «μπρεζνιεφικής στασιμότητας», τόνισε ότι «η φιλία μεταξύ των λαών της Σοβιετικής Ένωσης είναι ένας από τους μεγαλύτερους θριάμβους της Οκτωβριανής Επανάστασης. Καθ' εαυτό, αυτό είναι ένα μοναδικό

28. Helene Carrere d'Encausse, *End of Soviet Empire*, σ. 4-5.

29. Στο ίδιο, σ. xi-xii.

30. Στο ίδιο, σ. 12-13.

31. Είχε άτομα που προέρχονταν από περιφερειακές δημοκρατίες, όπως ο Σεβαρντάτζε, όχι όμως άτομα που γούνταν τότε στα περιφερειακά ΚΚ.

32. Στο ίδιο, σ. 4-27.

φαινόμενο στην παγκόσμια ιστορία και ένας από τους θεμελιώδεις στυλοβάτες της ισχύος και της στερεότητας του σοβιετικού κράτους» (2 Νοεμβρίου 1987).³³ Έχοντας τέτοιες αντιλήψεις, αγνόησε τις πολιτικές επιπτώσεις της εκστρατείας του κατά της διαφθοράς και των οικονομικών δυσλειτουργιών της περιφέρειας. Έτσι αιφνιδιάστηκε από την άνοδο των εθνικισμών, που άρχισε με αντιρωσικά συνθήματα και κλιμακώθηκε προς τη γενικευμένη τοπικιστική μισαλλοδοξία.

Τα ξεσπάσματα του εθνικισμού άρχισαν στο Καζακιστάν τον Δεκέμβριο του 1986, με κυρίαρχο σύνθημα «το Καζακιστάν στους Καζάκους»³⁴ (οι διαδηλώσεις στράφηκαν κατά του Ρώσου ηγέτη του ΚΚ του Καζακιστάν). Τον Φεβρουάριο του 1988 ξέσπασε η κρίση στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, που είχε ως αποτέλεσμα να αποξενωθούν από τη Μόσχα τόσο οι Αζέροι όσο και οι Αρμένιοι.³⁵ Τον Ιούνιο του 1988 οι Αμπχάζιοι ζήτησαν ανεξαρτησία από τη Γεωργία (το αίτημα τους είχε τεθεί και το 1978, αλλά είχε καταπιεστεί), και λίγο αργότερα υποστήριξαν τις απόψεις τους με ένοπλα μέσα.³⁶ Τον Μάιο του 1989 αιματοκυλίστηκε το Ουζμπεκιστάν, όταν ένα ξεσπάσμα αντιμειονοτικής βίας άφησε εκατό νεκρούς, χίλιους τραυματίες, 34.000 πρόσφυγες και ανυπολόγιστες ζημιές σε κτίρια και κρατικές εγκαταστάσεις (τα θύματα ήταν κυρίως Ρώσοι έποικοι). Από τα μέσα του 1989 τα ξεσπάσματα βίας γενικεύτηκαν στην Κεντρική Ασία, παραλύοντας κατά καιρούς τις σιδηροδρομικές συγκοινωνίες, οδηγώντας σε εκτεταμένες λεηλασίες κρατικών μονάδων και δημιουργώντας ολόενα και αυξανόμενα κύματα μειονοτικών προσφύγων (σε μεγάλο βαθμό Ρώσων).³⁷

Η μαζική διασάλευση της τάξης στην Κεντρική Ασία και τα ξεσπάσματα εμφυλίων πολέμων στον Καύκασο αποτέλεσαν τη χαριστική βολή για τη σοβιετική οικονομία. Ο συνδυασμός οικονομικής αδυναμίας και εσωτερικών αναταραχών αποδυνάμωσε αποφασιστικά τη Σοβιετική Ένωση. Από την άποψη της υψηλής στρατηγικής η σοβιετική ηγεσία ήταν αναγκασμένη να ποντάρει στις καλές σχέσεις με τη Δύση. Μια επανάληψη της σοβιετικής εισβολής του Αφγανιστάν, ή κάποιας αντίστοιχης ενέργειας ενάντια στους

33. Στο ίδιο, σ. ν.

34. Στο ίδιο, σ. 31-32.

35. Στο ίδιο, σ. 47-55.

36. Στο ίδιο, σ. 73-77.

37. Στο ίδιο, σ. 96-111.

διεθνείς κανόνες συμπεριφοράς, θα είχε δυνητικά καταστροφικές συνέπειες για την ασφάλεια της Σοβιετικής Ένωσης.

Η πρώτη αποσχιστική κίνηση στη Σοβιετική Ένωση ήταν η κήρυξη «κυριαρχίας» (sovereignty) της Εσθονίας τον Νοέμβριο του 1988, μακριά από τις εστίες αναταραχής στη νότια περιφέρεια της Σοβιετικής Ένωσης. Η Λιθουανία ακολούθησε τον Μάιο του 1989 και η Λεττονία τον Ιούλιο. Τον Μάρτιο του 1990 η Λιθουανία προχώρησε στην κήρυξη της πλήρους ανεξαρτησίας της, και οι άλλες δύο βαλτικές δημοκρατίες ακολούθησαν σύντομα. Η ιδιαιτερότητα των βαλτικών δημοκρατιών ήταν ότι είχαν ενσωματωθεί στη Σοβιετική Ένωση το 1940 με βάση το εξαιρετικά αμφίβολης νομιμότητας Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ (Αύγουστος 1939).³⁸ Αυτή η ιδιαιτερότητά τους απέκτησε καιρία σημασία στο πλαίσιο της ιδιάζουσας συγκυρίας του 1989. Όταν ο Γκορμπατσόφ βρέθηκε αντιμέτωπος με το αίτημά τους για ανεξαρτησία, απέρριψε τη σκέψη της στρατιωτικής επιβολής της σοβιετικής κυριαρχίας (αν και εξαπέλυσε απειλές για οικονομικό αποκλεισμό και για τη δυναμική προστασία των ρωσικών μειονοτήτων), και ακολούθησε μια συνταγματική στρατηγική η οποία συμβιβαζόταν τόσο με την περεστρόικα που ο ίδιος δημιούργησε και επικαλούνταν, όσο και με τους διεθνείς κανόνες καλής συμπεριφοράς. Τον Απρίλιο του 1990 – μετά την κήρυξη της ανεξαρτησίας της Λιθουανίας – η Σοβιετική Ένωση πέρασε το νόμο περί αποσχίσεων των δημοκρατιών που προέβλεπε μια μακροχρόνια και δύσκολη διαδικασία (δημοψήφισμα με δύο τρίτα υπέρ της απόσχισης, πενταετής περίοδος αναμονής, επικύρωση της νομιμότητας της απόσχισης από το Σοβιέτ των Αντιπροσώπων).³⁹

Η απάντηση των βαλτικών δημοκρατιών ήταν ότι ο νέος νόμος δεν τους αφορούσε καθώς η ενσωμάτωσή τους στη Σοβιετική Ένωση ήταν εξ αρχής παράνομη και δεν είχε αναγνωριστεί διεθνώς. Βέβαια, η Δύση επικαλέστηκε ακριβώς αυτό το γεγονός για να απορρίψει το αίτημα της Λιθουανίας για αναγνώριση (δεν αναγνωρίζει κανείς την ανεξαρτησία ενός κράτους, την απώλεια της ανεξαρτησίας του οποίου δεν είχε αναγνωρίσει πρωύτερα), ώστε να αποφύγει έτσι τη ρήξη με τον Γκορμπατσόφ. Πάντως οι βαλτικές δημοκρατίες το 1990 ήταν, αν και νομικά σε περίπλοκη κατάσταση,

38. Helene Carrere d'Encausse, *End of Soviet Empire*, σ. 144-170.

39. Helene Carrere d'Encausse, *End of Soviet Empire*, σ. 199-210.

ουσιαστικά ανεξάρτητες όσον αφορά τους νόμους (τα δικαστήρια εφαρμόζαν τους εσωτερικούς νόμους των δημοκρατιών, και όχι το σοβιετικό δίκαιο) και τη στρατολογία (οι κληρωτοί υπηρετούσαν στις εθνοφρουρές των δημοκρατιών και όχι στον Κόκκινο Στρατό).⁴⁰

Το παράδειγμα των βαλτικών Δαβίδ, που το 1989 και 1990 απήφθησαν χωρίς τη συντριβή τους τον σοβιετικό Γολιάθ, δημιούργησε αλυσιδωτές αντιδράσεις στην υπόλοιπη Σοβιετική Ένωση. Ήδη τον Νοέμβριο του 1990 όλες οι σοβιετικές δημοκρατίες είχαν κηρύξει την «κυριαρχία» τους, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας (Ιούνιος 1990). Το ζήτημα της νέας συνταγματικής μορφής που θα έπαιρνε η σχέση μεταξύ των «κυρίαρχων» δημοκρατιών σύντομα εξελίχθηκε σε μονομαχία μεταξύ των σοβιετικών αρχών και της Ρωσίας, δηλαδή του Γκορμπατσόφ και του Γιέλτσιν. Έχοντας χάσει και την υποστήριξη της μεγαλύτερης σοβιετικής δημοκρατίας, η σοβιετική κεντρική εξουσία βρέθηκε στο κενό και κατέρρευσε.⁴¹

Παράλληλα, οι σοβιετικές εξελίξεις επηρέασαν καθοριστικά την Ανατολική Ευρώπη. Η πρώτη ρήξη με το κομμουνιστικό παρελθόν συντελέστηκε στην Πολωνία στις εκλογές της 5 Ιουνίου 1989, στις οποίες η Αλληλεγγύη πέτυχε σαρωτική νίκη και ανέλαβε την κυβέρνηση. Λίγους μήνες αργότερα, σχεδόν όλες οι παλιές κομμουνιστικές ηγεσίες των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν ανατραπεί.

Η Σοβιετική Ένωση δεν είχε ούτε τη διάθεση αλλά ούτε και τη δυνατότητα να συμπαρασταθεί ένοπλα στις ηγεσίες των σοβιετικών δορυφόρων του Συμφώνου της Βαρσοβίας ενάντια στον ξεσηκωμό των δικών τους πληθυσμών, ο οποίος πήρε σαρωτικές διαστάσεις εξαιτίας των εσωτερικών σοβιετικών εξελίξεων. Ο σοβιετικός υπουργός Εξωτερικών Σεβαρντνάζε αναρωτήθηκε σε άρθρο του στις 26 Ιουνίου 1990, πώς μπορούσαν ορισμένοι να ρωτούν γιατί επιτράπηκαν οι αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη. «Πίσω από αυτήν την απορία διακρίνεται η ιδέα: “Γιατί δε χρησιμοποιήθηκαν τα τανκς για την αποκατάσταση της τάξης;” Πιστεύει κανείς ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό, ότι μπορεί να λυθεί έτσι το πρόβλημα; Δεν έχουμε μάθει τίποτα, ξεχάσαμε το μάθημα του Αφγανιστάν;»⁴²

40. Helene Carrere d'Encausse, *End of Soviet Empire*, σ. 144-170.

41. Helene Carrere d'Encausse, *End of Soviet Empire*, σ. 239-270.

42. R. Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, Oxford, Berg Publishers Inc, 1992, σ. 31.

Η πτώση της εξωτερικής σοβιετικής αυτοκρατορίας στην Ανατολική Ευρώπη προχώρησε παράλληλα με την εσωτερική διάλυση. Οι δύο εξελίξεις ήταν αλληλένδετες, τόσο στο επίπεδο της εξάπλωσης της ιδέας στους υποτελείς πληθυσμούς ότι η σοβιετική τάξη ήταν τρωτή, όσο και στο επίπεδο της περαιτέρω σοβιετικής αποδυνάμωσης με κάθε στρίψιμο της βίδας.

Το ερώτημα παραμένει αν ήταν αναπόφευκτη η κατάρρευση της διπλής σοβιετικής αυτοκρατορίας, δηλαδή της παλαιάς αυτοκρατορίας των τσάρων και της νέας εξωτερικής αυτοκρατορίας στην Ανατολική Ευρώπη. Ασφαλώς ο Γκορμπατσόφ και οι συνεργάτες του δε στόχευαν στο αποτέλεσμα αυτό. Όλοι ήταν προϊόντα του παλαιού καθεστώτος. Ο Σεβερντάτσε ως ηγέτης της αστυνομίας και έπειτα του ΚΚ της Γεωργίας επέβαλλε την αυστηρή καταπίεση κάθε αντικαθεστωτικής ομάδας. Η πιο γνωστή πράξη του Γιέλτσιν ως κομματάρχη του Σβέρντλοβσκ στα Ουράλια ήταν να στείλει τις μπουλντόζες για να κατεδαφίσουν την τελευταία κατοικία του Νικόλαου Β΄, προωθώντας έτσι την αναρχική του στην κομμουνιστική ιεραρχία.⁴³ Ασφαλώς η κατάσταση ξέφυγε από τον έλεγχό τους, και έπειτα ο καθένας προσαρμόστηκε ανάλογα με τις περιστάσεις και τις ευκαιρίες.

Ο κυριότερος περιορισμός για τη σοβιετική ηγεσία ήταν η δεινή κατάσταση στην οποία είχε περιπέσει η Σοβιετική Ένωση από τη σκοπιά της υψηλής στρατηγικής. Στο παρελθόν τα σοβιετικά στρατεύματα και σώματα ασφαλείας είχαν οβησει μεταρρυθμιστικά κινήματα και τάσεις προς την ανεξαρτησία τόσο στη σοβιετική περιφέρεια όσο και στην Ανατολική Ευρώπη. Την περίοδο 1988-1990 αυτή η επιλογή είχε πολύ μεγαλύτερα ρίσκα από το παρελθόν, εξαιτίας της σοβιετικής αδυναμίας στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής. Δεν αμφισβητούμε εδώ την ειλικρίνεια των σοβιετικών μεταρρυθμιστών, αλλά τονίζουμε τους πραγματικούς περιορισμούς υπό τους οποίους δρούσαν οι ίδιοι και οι συντηρητικότεροι εσωτερικοί τους αντίπαλοι.

Ίσως το ασφαλέστερο συμπέρασμα είναι ότι υπό τις συνθήκες της θεμελιώδους αδυναμίας της Σοβιετικής Ένωσης στη δεκαετία του 1980 οι μεταρρυθμιστές διευκόλυναν το ξέσπασμα των ήδη υπαρκτών διαλυτικών δυνάμεων. Η πολιτική τους έχει παρομοιαστεί με τη σύγκλιση του αγγλικού κοινοβουλίου από τον Κάρολο

43. D. Remnick, «Dead Souls», *New York Review*, 19.12.1991, σ. 74.

Α' το 1640, η οποία οδήγησε στον αγγλικό εμφύλιο πόλεμο και στον απαρχονισμό του, ή με τη σύγκλιση των τριών tiers d'état από τον Λουδοβίκο ΙΣΤ', η οποία οδήγησε στη Γαλλική Επανάσταση και στον δικό του απαρχονισμό.⁴⁴ Αντίστοιχα, οι σοβιετικοί μεταρρυθμιστές απελευθέρωσαν δυνάμεις που σάρωσαν αυτούς τους ίδιους (χωρίς απαρχονισμούς, ευτυχώς). Όμως, χωρίς την παρέμβασή τους η κατάρρευση κατά πάσα πιθανότητα θα είχε συμβεί ούτως ή άλλως, τουλάχιστον αν δεχθεί κανείς ότι τα αίτια της διάλυσης ήταν βαθιές πολιτικές εξελίξεις και όχι ευκαιριακοί χειρισμοί. Πρέπει να αναγνωρίσουμε στους σοβιετικούς μεταρρυθμιστές, ότι η διάλυση της διπλής σοβιετικής αυτοκρατορίας συντελέστηκε χωρίς διεθνείς συρράξεις και χωρίς το χάος και την αιματοχυσία που συνόδευσε την κατάρρευση της τσαρικής αυτοκρατορίας από το 1917 μέχρι το 1920.

2. ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης είχε όχι μόνο πολιτειακό αλλά και εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα. Οι ανατολικοί λαοί απαίτησαν όχι μόνον την αλλαγή του πολιτικού και οικονομικού τους συστήματος, αλλά και την απελευθέρωσή τους από τη σοβιετική ηγεμονία. Για όλες τις ανατολικές χώρες, εκτός από την Ανατολική Γερμανία, η αλλαγή του 1989-1991 σήμανε αυξημένη εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία.

Για τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ) το κομμουνιστικό σύστημα δεν ήταν απλώς μια ιδεολογική επιλογή, αλλά ο λόγος της ύπαρξής της. Χωρίς την ιδεολογική διαφοροποίηση από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, η Ανατολική Γερμανία έχασε τη μόνη εσωτερική νομιμοποίηση για την ανεξάρτητη ύπαρξή της. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη η έντονη ανησυχία της κομμουνιστικής ηγεσίας της ΛΔΓ για τον άνεμο της αλλαγής που έπνεε στην Ανατολική Ευρώπη το 1989, και που οδήγησε τον ηγέτη της ΛΔΓ Χόνεκερ στη δήλωση ότι το Τείχος του Βερολίνου ήταν ανάγκη να παραμείνει για εκατό ακόμα χρόνια.⁴⁵

Στις 10 Σεπτεμβρίου 1989, η συγγρική κυβέρνηση υπέγραψε τη θανατική καταδίκη της ΛΔΓ, καταργώντας μονομερώς κάθε έλεγχο

44. G. Hosking, «Road to Dissolution», *New York Review*, 16.1.1992, σ. 35.

45. Renata Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 134.

στην έξοδο των Ανατολικογερμανών από την Ουγγαρία προς τη Δύση.⁴⁶ Η μαζική έξοδος πληθυσμού από τη ΛΔΓ προς τη Δυτική Γερμανία, που ακολούθησε, συνοδεύτηκε σύντομα από την κλιμάκωση των διαδηλώσεων μέσα στη ΛΔΓ, η οποία κατέληξε στις 9 Νοεμβρίου 1989 στην πτώση του Τείχους. Η ηγεσία της ΛΔΓ αντέδρασε με την ανατροπή του Χόνεκερ και τον εκδημοκρατισμό της χώρας, σε μια ύστατη προσπάθεια να αποσοβήσει την εξαφάνιση του κράτους της. «Η μεταρρύθμιση του πολιτικού μας συστήματος», δήλωσε ο διάδοχος του Χόνεκερ Χανς Μόντροβ στις 17 Νοεμβρίου 1989, «σημαίνει μια ανανέωση της νομιμοποίησης της ΛΔΓ ως σοσιαλιστικού και κυρίαρχου γερμανικού κράτους».⁴⁷ Όμως, αυτή η χίμαιρα ξεπεράστηκε από τις ανατολικογερμανικές εκλογές στις 18 Μαρτίου 1990, στις οποίες θριάμβευσαν οι πολιτικές δυνάμεις που πίεζαν για την επανένωση της Γερμανίας το ταχύτερο δυνατό.⁴⁸

Καθώς επιταχύνονταν οι εξελίξεις μέσα στη Γερμανία, και κυρίως στη ΛΔΓ, που οδηγούσαν προς τη γερμανική επανένωση, οι νικητρίες δυνάμεις του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκαν αντιμέτωπες με την προοπτική να ανατραπεί η μεταπολεμική ισορροπία των δυνάμεων. Η διαίρεση της Γερμανίας μετά το 1945 είχε αποτελέσει τη σημαντικότερη εγγύηση κατά μιας ενδεχόμενης αναβίωσης των γερμανικών ηγεμονικών τάσεων. Η γερμανική επανένωση οδηγούσε στη δημιουργία μιας δύναμης οικονομικά ισχυρότερης από οποιαδήποτε άλλη στην Ευρώπη, με 30% του συνολικού ΑΕΠ της ΕΟΚ⁴⁹ και πληθυσμό σχεδόν 80 εκατομμυρίων.⁵⁰

Το νέο γερμανικό ζήτημα που προέκυψε από τη γερμανική επανένωση μπορεί να συνοψιστεί με τρία ερωτήματα:

A. Η ενωμένη Γερμανία θα παραμείνει στη Δύση ή θα ανεξαρτητοποιηθεί ως αυτόνομος πόλος στο διεθνές σύστημα;

B. Εφόσον η Γερμανία παραμείνει στα πλαίσια της Δύσης, θα εκτοπίσει, λόγω του γεωπολιτικού της όγκου, την αμερικανική παρουσία στην Ευρώπη, ανατρέποντας έτσι την ισορροπία στη Δυ-

46. Στο ίδιο, σ. 133-134.

47. Στο ίδιο, σ. 20.

48. T. G. Ash, «Germany Unbound», *New York Review*, σ. 31.

49. Heinrich Vogel, «Die Vereinigung Europa's und die Wirtschaftsinteressen der Sowjetunion», *Europa-Archiv*, τόμ. 13-14, 1990, σ. 414.

50. Για την ακρίβεια, 78,7 εκατομμύρια κατά τη Renata Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 122.

τική Ευρώπη εις βάρος της Βρετανίας και της Γαλλίας;

Γ. Ως κυρίαρχος πόλος έλξης στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, θα οδηγηθεί η Γερμανία σε νέα σύγκρουση με τη Ρωσία;

Είναι πολύ νωρίς ακόμα για να δοθούν τελεσιδίκες απαντήσεις σε αυτά ερωτήματα (ιδίως στο δεύτερο και στο τρίτο). Η μακροπρόθεσμη εξέλιξη της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής παραμένει αβέβαιη σε σημαντικό βαθμό. Παρά ταύτα, μπορούμε να επιχειρήσουμε κάποιες μεσοπρόθεσμες εκτιμήσεις. Οι τοποθετήσεις των κύριων παικτών της διεθνούς σκηνής στο θέμα της γερμανικής επανένωσης κατά το ρευστό έτος 1990 δημιούργησαν μια νέα μεσοπρόθεσμα παγιομένη κατάσταση.

α) Η στάση της Γερμανίας. Μόλις η ηγεσία της Δυτικής Γερμανίας ξεπέρασε τον αρχικό της αφνιδιασμό από την ταχύτητα των εξελίξεων στο επίπεδο της λαϊκής βάσης στη ΛΔΓ, προώθησε ενεργά και αποφασιστικά την επανένωση της Γερμανίας με βάση τις δύο πάγιες θέσεις της δυτικογερμανικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Η πρώτη πάγια θέση συνοψίζεται στο δόγμα «η ελευθερία προέχει της ένωσης»,⁵¹ που σημαίνει ότι η Δυτική Γερμανία απέκλεισε την αποχώρηση από τη Δύση, δηλαδή από το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ, ως τίμημα για την επανένωση. Η ενσωμάτωση της Δυτικής Γερμανίας στη Δύση, που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής πολιτικής του Κόνραντ Αντενάουερ,⁵² παρέμεινε ο αμετακίνητος προσανατολισμός των πολιτικών του διαδόχων. Το 1990 η στάση αυτή χρησιμοποιήθηκε από τη δυτικογερμανική ηγεσία ως εγγύηση προς τους δυτικούς της εταίρους, ότι η επανένωση θα ήταν καθ' όλα συμβατή με τα συμφέροντα της δυτικής συμμαχίας. Όπως θα φανεί παρακάτω, η γερμανική έμφαση στον αμετακίνητο δυτικό προσανατολισμό μιας ενωμένης Γερμανίας δεν έπεισε όλους τους εταίρους της. Όμως ήταν αρκετή ώστε να τους αποτρέψει από μια σθεναρή προσπάθεια αποσόβησης της επανένωσης. Αυτό ισχύει ιδίως όσον αφορά τις ΗΠΑ, τη μόνη δυτική δύ-

51. Βλέπε το λόγο στο Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο του Δρ. Έρχαρτ Έπλερ στις 17.6.89. «Για όλα τα κόμματα σε αυτήν τη Βουλή ίσχυε ανέκαθεν ότι αποκλείεται η ένωση χωρίς ελευθερία», τόνισε ο κ. Έπλερ. Fritsch-Bourmazel, *Europe and German Unification*, σ. 63-64.

52. Arnulf Baring, «Die Wurzeln der Bonner Ostpolitik», *Europäische Rundschau*, τόμ. 4, 1990, 59κ.

ναμη που ίσως θα μπορούσε να είχε μπλοκάρει την επανένωση.

Η δεύτερη πάγια θέση της μεταπολεμικής γερμανικής πολιτικής ήταν ότι μια επανένωση της Γερμανίας αποκλειόταν εφόσον απειλούσε την ασφάλεια της Σοβιετικής Ένωσης. Το 1955 ο Γερμανός Καγκελάριος Αντενάουερ δήλωσε στη Μόσχα: «Εφόσον η Σοβιετική Ένωση θα θεωρούσε ως πιθανή συνέπεια της γερμανικής επανένωσης τη μείωση της ασφάλειάς της, είμαστε πλήρως διατεθειμένοι να συνεργαστούμε σε ένα σύστημα ασφάλειας που να αναιρεί αυτές τις ανησυχίες. Είναι σωστό να εξετάζεται το ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας συγχρόνως με κάθε συζήτηση για τη γερμανική επανένωση».⁵³ Αυτή η γερμανική θέση φάνηκε εντονότερα κατά την περίοδο της Ostpolitik («ανατολική πολιτική») που εισήγαγε ο Καγκελάριος Μπραντ, η οποία συνοψίζεται στο σοσιαλδημοκρατικό σλόγκαν «αλλαγή μέσω προσέγγισης» με τον ανατολικό συνασπισμό.⁵⁴

Το 1990 η γερμανική ηγεσία γνώριζε ότι από εξωτερικής πλευράς ο δρόμος προς την επανένωση περνούσε κυρίως από τη Μόσχα. Τον Φεβρουάριο του 1990 ο Καγκελάριος Κολ εξασφάλισε την κατ' αρχήν συγκατάβαση της Σοβιετικής Ένωσης στη γερμανική επανένωση, όχι όμως στα πλαίσια του ΝΑΤΟ. Χρειάστηκαν έντονες διαπραγματεύσεις, το αποτέλεσμα των εκλογών του Μαρτίου του 1990 στη ΛΔΓ, η επιδείνωση της εσωτερικής κατάστασης στη Σοβιετική Ένωση και η στήριξη που παρείχαν οι ΗΠΑ στη Γερμανία, ώστε να πεισθεί η σοβιετική ηγεσία τον Ιούλιο του 1990 να αποδεχθεί το σύνολο των γερμανικών αιτημάτων. Σε αντάλλαγμα για τη συγκατάβασή του στη γερμανική επανένωση στα πλαίσια του ΝΑΤΟ, ο Γκορμπατσόφ αρκέστηκε στη μείωση των συμβατικών δυνάμεων της Γερμανίας, στην αποκήρυξη από γερμανικής πλευράς κάθε ατομικών, βιολογικών και χημικών εξοπλισμών, καθώς και στη γερμανική δέσμευση για γενναιόδωρη οικονομική βοήθεια προς την οικονομικά καταρρέουσα Σοβιετική Ένωση. Επιπλέον, η Γερμανία ανέλαβε να γίνει ο κυριότερος εταίρος της Σοβιετικής Ένωσης στην προσπάθειά της να στραφεί προς την Ευρώπη.⁵⁵

Έχοντας εξασφαλίσει τη σοβιετική συγκατάβαση, η γερμανική ηγεσία προχώρησε με αστραπιαία ταχύτητα στην υλοποίηση της επανένωσης. Η γερμανοσοβιετική συμφωνία για την επανένωση ε-

53. Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 126.

54. Στο ίδιο, σ. 117.

55. Timothy Garton Ash, «Germany Unbound», ό.π., σ. 11.

πιτεύχθηκε στις 16 Ιουλίου 1990. Η ΛΔΓ ενσωματώθηκε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία στις 3 Οκτωβρίου. Οι οικονομικές συνέπειες αυτής της σπουδής αποσταθεροποίησαν την οικονομία της Γερμανίας, και επομένως ολόκληρης της Ε.Κ., κατά την περίοδο 1991-93. «Η ύφεση και τα υψηλά επιτόκια στην Ευρώπη είναι το αποτέλεσμα της γερμανικής επανένωσης».⁵⁶

Η γερμανική ηγεσία προχώρησε στην αστραπιαία επανένωση για γεωπολιτικούς λόγους, οι οποίοι βάρυναν πολύ περισσότερο από το οικονομικό κόστος στην πλάστιγγα της γερμανικής πολιτικής. Η καλή διάθεση της Σοβιετικής Ένωσης δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως δεδομένη επ' αόριστον. Η ανατροπή της μεταρρυθμιστικής ηγεσίας του Γκορμπατσόφ ήταν κάθε άλλο παρά αδιανόητη, όπως έδειξε το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αυγούστου του 1991. Επομένως, για τη γερμανική ηγεσία προείχε η άμεση παγίωση της επανένωσης πριν μπορέσει καν να εκδηλωθεί μια τυχόν ανατροπή της ευνοϊκής συγκυρίας του *annum mirabilis* 1990.⁵⁷

β) Η στάση των ΗΠΑ. Η ηγεσία των συμπαράσταθηκε στη Γερμανία το 1990 περισσότερο από τις ηγεσίες των δύο άλλων δυτικών νικητριών δυνάμεων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα αίτια της αμερικανικής συμπαράστασης ήταν πολλαπλά. Αφενός, οι ΗΠΑ «υποστήριζαν τη γερμανική επανένωση για τέσσερις δεκαετίες», όπως δήλωσε ο Πρόεδρος Μπους στις 4 Δεκεμβρίου 1989.⁵⁸ «Δε θα αμφιταλαντευθούμε τώρα όσον αφορά το στόχο αυτό», πρόσθεσε ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Μπίκερ.⁵⁹ Με δεδομένη την πίεση για επανένωση στο επίπεδο του λαού της ΛΔΓ, η αμερικανική πολιτική θα δεχόταν ένα ισχυρότατο απομιθοποιητικό πλήγμα εφόσον ταυτιζόταν ξαφνικά με τη διχοτόμηση της Γερ-

56. D. C. Roche, «The Economy in 1992 and 1993: The Shape of things to come», Eurostrategy No. 13, 11 October 1991, *Investment Research UK & Europe*, Morgan Stanley. Αυτή η διαπίστωση αποτελεί κοινό τόπο για τους οικονομολόγους που ασχολούνται με τα αίτια της διεθνούς ύφεσης του 1991-1993.

57. Αυτή την εξήγηση για τη σπουδή της γερμανικής επανένωσης έδωσε ο Gottfried-Karl Kindermann, διευθυντής του Κέντρου Διεθνούς Πολιτικής του Πανεπιστημίου του Μονάχου, σε συνομιλία με τον συγγραφέα στις 26 Αυγούστου 1993. Η Condolezza Rice, καθηγήτης του Stanford και πρώην σύμβουλος του Προέδρου Μπους επί σοβιετικών ζητημάτων, έχει φτάσει στο ίδιο συμπέρασμα που θα παρομοιαστεί σε προσεχές δημοσίευσμά της.

58. Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 80.

59. Στο ίδιο, σ. 66.

μανίας που επέβαλε ο Κόκκινος Στρατός. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να ανακοπεί η πίεση στη λαϊκή βάση της ΛΔΓ για επανένωση, ακόμα και αν το ήθελε η αμερικανική ηγεσία. Όπως προειδοποίησε η *International Herald Tribune* στις 2 Δεκεμβρίου 1989, «η δύναμη που κινεί τις δύο Γερμανίες πιο κοντά είναι η μαζική ισχύς του πεζοδρομίου και όχι κυβερνήσεις ή άλλοι θεσμοί που μπορούν να εμποδιστούν και να ελεγχθούν με διπλωματικά μέσα». ⁶⁰

Αφητέρου, οι ΗΠΑ είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες ως υπερδύναμη να παραμείνουν συνεπείς στις θέσεις που διακήρυτταν για μία τεσσαρακονταετία χωρίς το φόβο να απειληθούν τα εθνικά τους συμφέροντα. Βέβαια, η επανένωση ήταν νοητή για τις ΗΠΑ μονάχα υπό προϋποθέσεις που διασφάλιζαν αυτά τα εθνικά τους συμφέροντα. Όμως οι όροι τους οποίους έθεσαν οι ΗΠΑ για την επανένωση συνέλπιταν με τις πάγιες θέσεις της γερμανικής πολιτικής. Πρώτον, «η επανένωση πρέπει να λάβει χώρα στο πλαίσιο της διαρκούς γερμανικής δέσμευσης στο ΝΑΤΟ και της αυξανόμενης ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» (Μπους, 4 Δεκεμβρίου 1989). ⁶¹ Δεύτερον, η επανένωση έπρεπε να συμβεί στο πλαίσιο μιας νέας αρχιτεκτονικής της ευρωπαϊκής ασφάλειας, η οποία «να αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι η ασφάλεια της Αμερικής – πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά – παραμένει συνδεδεμένη με την ασφάλεια της Ευρώπης» (Μπέικερ, 12 Δεκεμβρίου 1989). ⁶²

Τον Φεβρουάριο του 1990 επιβεβαιώθηκε ο αμετακίνητα δυτικός προσανατολισμός της Γερμανίας, όταν ο Κολ και ο Γκένσερ αρνήθηκαν την προσφορά του Γκορμπατσόφ για επανένωση εκτός ΝΑΤΟ. Η αμερικανική εξωτερική πολιτική ενεργοποιήθηκε άμεσα υπέρ του γερμανικού στόχου. Το αποκορύφωμα ήταν η συνάντηση Μπους-Γκορμπατσόφ στις 4 Ιουνίου 1990, κατά την οποία οι ΗΠΑ παρείχαν διαβεβαιώσεις για τον περιορισμό των δυτικών και των γερμανικών εξοπλισμών στην Ευρώπη, για τη μη-στάθμευση νατοϊκών μονάδων στο έδαφος της ΛΔΓ και για τη δυτική οικονομική βοήθεια προς τη Σοβιετική Ένωση, ως αντάλλαγμα για τη γερμανική επανένωση στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. ⁶³ Κατ' αυτόν τον τρόπο οι

60. *International Herald Tribune*, 2.12.1989, άρθρο του επιφανούς σχολιαστή Jim Hoagland με τίτλο «Go tell it to the people in German Streets».

61. Fritsch-Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 81.

62. Στο ίδιο, σ. 66.

63. Στο ίδιο, σ. 99.

ΗΠΑ άνοιξαν το δρόμο για τη γερμανοσοβιετική συμφωνία περί επανένωσης της 16ης Ιουλίου 1990.

Πιο μακροπρόθεσμα, το κλειδί για την αμερικανική πολιτική το 1990 ήταν η αμερικανική πεποίθηση ότι η ενωμένη Γερμανία στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ και της Ε.Κ. θα μπορούσε να αποτελέσει έναν σταθερό εταίρο των ΗΠΑ στην Ευρώπη. Η αμερικανική υποστήριξη της γερμανικής επανένωσης στόχευε στην εμπέδωση της σταθερής αμερικανογερμανικής σχέσης, με βάση την οποία θα μπορούσε να εξασφαλιστεί η σταθερότητα της Ευρώπης σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη αμερικανική παρουσία από αυτήν την πλευρά του Ατλαντικού.⁶⁴ Η εναλλακτική πολιτική μιας αμερικανικής εναντίωσης στη γερμανική επανένωση θα επέφερε τον κίνδυνο της αποστασιοποίησης της Γερμανίας από τη Δύση – αρχικά ίσως σε λαϊκό επίπεδο και μόνον αργότερα σε επίπεδο ηγεσίας – με ανυπολόγιστες συνέπειες για την ευρωπαϊκή σταθερότητα όχι μόνον όσον αφορά την αντίδραση της υπόλοιπης δυτικής Ευρώπης, αλλά πολύ περισσότερο όσον αφορά την αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης.

γ) Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης. Η σοβιετική ηγεσία δέχθηκε έντονες εσωτερικές επιθέσεις για την υποχώρησή της στο ζήτημα της γερμανικής επανένωσης. Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Γκορμπατσόφ και του σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών Σεβερντάτζε διερωτήθηκαν κατά το 28ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ τον Ιούλιο του 1990 – το πιο μακροχρόνιο συνέδριο στη σοβιετική ιστορία, καθώς κράτησε δώδεκα ημέρες – αν η ηγεσία κατάφερε τίποτα εκτός από την απώλεια του ελέγχου στην Ανατολική Ευρώπη και την κατάσταση διάλυσης στη Σοβιετική Ένωση.⁶⁵

Παρά την έντονη εσωτερική κριτική, η σοβιετική ηγεσία δέχθηκε τη γερμανική επανένωση στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ σχεδόν ταυτόχρονα με το θυελλώδες 28ο Συνέδριο. Δύο λόγοι έσπρωξαν τον Γκορμπατσόφ σε αυτήν την απόφαση.

Πρώτον, η Σοβιετική Ένωση ήταν σε κατάσταση τέτοιας αδυναμίας, που δεν είχε τη δυνατότητα να εμποδίσει την επανένωση. Στις 16 Ιουλίου 1990, την ίδια ημέρα που ο Κολ απέσπασε τη σοβιετική συγκατάβαση για επανένωση στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, η Ου-

64. *Wall Street Journal*, 8.7.1992, όπου γίνεται εκτεταμένη αναφορά στις κοινές αμερικανογερμανικές πρωτοβουλίες μετά τη γερμανική επανένωση.

65. Fritsch- Boumazel, *Europe and German Unification*, σ. 31-34.

κρανία ανακήρυξε την «κυριαρχία» της.⁶⁶ Υπό την απειλή της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης, ο Γκορμπατσόφ δεν είχε τη δυνατότητα να αναμετρηθεί με τη Δύση. Η λύση της ένοπλης καταστολής της λαϊκής βούλησης στη ΛΔΓ ήταν πλέον ανέφικτη. Αλλά τι άλλο μπορούσε να κάνει η σοβιετική ηγεσία ενάντια στην επανένωση; Η βούληση του γερμανικού λαού ήταν σαφής και είχε την υποστήριξη των ΗΠΑ. Η Σοβιετική Ένωση δεν είχε πλέον περιθώρια ελιγμών.

Δεύτερον, είναι πιθανό η σοβιετική ηγεσία να υπολόγισε ότι η ασφάλεια της Σοβιετικής Ένωσης εξασφαλιζόταν πιο αποτελεσματικά εφόσον η ενωμένη Γερμανία θα έμενε στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Όπως τόνισε η Θάτσερ στον Γκορμπατσόφ τον Ιούνιο του 1990, μια ενωμένη Γερμανία εκτός ΝΑΤΟ θα σήμαινε την απόσυρση των ΗΠΑ από την Ευρώπη. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν υπήρχε καμία δύναμη ικανή να διατηρήσει την ισορροπία των δυνάμεων στην Ευρώπη.⁶⁷ Η Γερμανία τότε θα ήταν σε θέση να κινηθεί εις βάρος των σοβιετικών συμφερόντων στην Ανατολική Ευρώπη και να κυριαρχήσει στην Ευρώπη χωρίς αντίβαρο.

δ) Η στάση της Βρετανίας. Η πολιτική της πρωθυπουργού Θάτσερ στο ζήτημα της γερμανικής επανένωσης ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με την πολιτική της Γαλλίας, όπως θα φανεί παρακάτω. Κατά τη Θάτσερ, «μια ενωμένη Γερμανία είναι τόσο μεγάλη και ισχυρή, ώστε παύει να είναι ισότιμος παίκτης στην Ευρώπη... Μόνον η στρατιωτική και πολιτική παρουσία των ΗΠΑ στην Ευρώπη και στενές σχέσεις μεταξύ των δύο άλλων ισχυρότερων κυρίαρχων κρατών της Ευρώπης – της Βρετανίας και της Γαλλίας – επαρκούν για να εξισορροπήσουν τη γερμανική δύναμη. Αλλά αυτό θα ήταν αδύνατο στο πλαίσιο ενός ευρωπαϊκού υπερκράτους».⁶⁸

Για να αποσοβήσει την ανατροπή της ευρωπαϊκής ισορροπίας των δυνάμεων, η Θάτσερ επιχείρησε πρώτα να εμποδίσει τη γερμανική επανένωση. Τον Σεπτέμβριο του 1989 η Θάτσερ συναντήθηκε με τον Γκορμπατσόφ και διαπίστωσε ότι ο σοβιετικός ηγέτης συμμεριζόταν τις ανησυχίες της όσον αφορά τη γερμανική επανένωση. Το ίδιο διαπίστωσε και για τον Πρόεδρο Μιττεράν σε συνάντησή τους τον Δεκέμβριο του 1989. Ο Μιττεράν όμως δεν έβλεπε κανέ-

66. Στο ίδιο, σ. 34.

67. Margaret Thatcher, *The Downing Street Years*, Λονδίνο, Harper Collins Publishers, 1993, σ. 805.

68. Στο ίδιο, σ. 791.

ναν επιτυχώς να εμποδιστεί η γερμανική επανένωση (και «σε αυτό το σημείο η κρίση του ήταν ορθή», κατά τη Θάτσερ⁶⁹). Ο Πρόεδρος Μπους ήταν λιγότερο συμπαθητικά διακείμενος προς τις βρετανικές ανησυχίες, και αντίθετα δήλωσε απεριφράστα την υποστήριξη του προς τους Γερμανούς.⁷⁰

Μην έχοντας τη δυνατότητα να εμποδίσει τη γερμανική επανένωση, η Θάτσερ επικέντρωσε τις προσπάθειές της στη δημιουργία εξισορροπητικών παραγόντων. Ένας στόχος της Θάτσερ ήταν μια βρετανογαλλική προσέγγιση παράλληλα με την επιβράδυνση της ευρωπαϊκής πορείας για αυξημένη ολοκλήρωση. Όμως, κατά τη Θάτσερ, ο Πρόεδρος Μιττεράν «δεν ήταν διατεθειμένος να αλλάξει την κατεύθυνση ολοκλήρωσης της εξωτερικής του πολιτικής. Στην ουσία, είχε την επιλογή να προχωρήσει ταχύτερα προς μια ομοσπονδιακή Ευρώπη ώστε να δεσμεύσει τον γερμανικό γίγαντα, ή να εγκαταλείψει αυτήν την πολιτική και να επιστρέψει στην πολιτική του Ντε Γκωλ – υπεράσπιση της γαλλικής κυριαρχίας και σύναψη συμμαχιών για την εξασφάλιση των γαλλικών συμφερόντων. Ο Μιττεράν έκανε τη λαθεμένη επιλογή για τη Γαλλία».⁷¹

Η άρνηση της Γαλλίας να συνεργαστεί με τη Βρετανία σε μια εξισορροπητική συμμαχία εις βάρος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και του γαλλογερμανικού της πυρήνα ώθησε τη Θάτσερ να ρίξει το βάρος της στη συνεχιζόμενη παρουσία των ΗΠΑ στην Ευρώπη. Αυτό εξασφαλίστηκε προς το παρόν από το γεγονός ότι η γερμανική επανένωση έγινε στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Επιπλέον, η Θάτσερ υποστήριξε τη ΔΑΣΕ ως διεθνές φόρουμ με αυξημένη σημασία στην περίοδο μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, «όχι μόνο για να αποφευχθεί η απομόνωση της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και για να εξισορροπηθεί η γερμανική επικυριαρχία στην Ευρώπη».⁷² Το κλειδί για τη βρετανική υποστήριξη της αναβάθμισης της ΔΑΣΕ ήταν ότι συμμετέχουν οι ΗΠΑ, ενώ είναι εκτός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Στα κεντρικά σημεία της, η πολιτική της Θάτσερ στο ζήτημα της γερμανικής επανένωσης απέτυχε. Η Θάτσερ τη χαρακτηρίζει ως τη «μόνη αναμφισβήτητη αποτυχία της εξωτερικής μας πολιτικής».⁷³ Ίσως το ειρωνικότερο σημείο της αποτυχίας είναι ότι οι ίδιες οι

69. Στο ίδιο, σ. 798.

70. Στο ίδιο, σ. 795-805.

71. Στο ίδιο, σ. 798.

72. Στο ίδιο, σ. 799.

73. Στο ίδιο, σ. 813.

ΗΠΑ έθεσαν ως όρο για τη γερμανική επανένωση τη συμμετοχή της Γερμανίας όχι μόνο στο ΝΑΤΟ, αλλά και στην «αυξανόμενη ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» (δηλώσεις Μπίεκερ τον Δεκέμβριο του 1989).⁷⁴

ε) **Η στάση της Γαλλίας.** Η γαλλική ηγεσία αντιμετώπισε τη γερμανική επανένωση υπό το φόβο να επαναληφθεί το Ραπάλλο, δηλαδή η γερμανοσοβιετική προσέγγιση του 1922 που έβγαλε την ηττημένη Γερμανία από τη διεθνή απομόνωση και της επέτρεψε να προωθήσει κρυφά την επανόρθωση του γερμανικού στρατού. Ο Μισέλ Ντεμπρέ, πρωθυπουργός της Γαλλίας επί Ντε Γκωλ, προειδοποίησε τον Νοέμβριο του 1989 ότι οι γερμανικές εξελίξεις οδηγούσαν προς ένα νέο Ραπάλλο. Ο υπουργός Αμύνης της Γαλλίας Σεβενεμάν έκανε παρόμοιες διαπιστώσεις τον Μάιο του 1990.⁷⁵

Η γαλλική πολιτική αποσόβησε την αποδέσμευση της Γερμανίας από τη Δυτική Ευρώπη μέσω της επιτάχυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Τον Δεκέμβριο του 1989, ο Μιττεράν τόνισε την ανάγκη της ισχυροποίησης της Ε.Κ. ως προϋπόθεση για την επιτυχή γερμανική επανένωση. Ο Κολ ανταποκρίθηκε στη γαλλική στάση, δηλώνοντας τον Ιανουάριο του 1990 ότι «δεν υπάρχει καμία αντίφαση μεταξύ της γερμανικής ένωσης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης [...] Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας θα εκπληρώσει τις ευρωπαϊκές της υποχρεώσεις χωρίς αν και αλλά –καθώς ισχύει ιδίως για μάς τους Γερμανούς– ότι η Ευρώπη είναι το πεπρωμένο μας».⁷⁶ Ως αποτέλεσμα, ένα χρόνο μετά τη γερμανική επανένωση, οι ηγεσίες της Ε.Κ. υπέγραψαν τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μάαστριχτ).

Το αποτέλεσμα των πολιτικών εξελίξεων του 1990 ήταν η επανένωση της Γερμανίας στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ και της αυξημένης ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Όμως το γερμανικό ζήτημα δεν έχει κλείσει. Ο ένας άγνωστος παράγοντας του μέλλοντος είναι η παρουσία των ΗΠΑ στην Ευρώπη. Χωρίς αυτήν, η γερμανική επικυριαρχία στην Ευρώπη θα ενισχυθεί σημαντικά. Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας εξέλιξης όσον αφορά τη Δυτική Ευρώπη και ιδίως τη Ρωσία είναι απρόβλεπτα.

74. Thatcher, *The Downing Street Years*, σ. 797· Fritsch- Bourmazel, *Europe and German Unification*, σ. 66.

75. Fritsch- Bourmazel, *Europe and German Unification*, σ. 129-130.

76. Στο ίδιο, σ. 173-176.

Ο δεύτερος και ο πιο ανησυχητικός άγνωστος παράγοντας είναι η Ρωσία. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η Ρωσία είναι ο σημαντικότερος δυνητικός παράγοντας αστάθειας στην Ευρώπη στο προβλεπτό μέλλον. Η υποβόσκουσα γερμανοφοβία που διαφαίνεται σε πολλά μέρη της Ευρώπης πηγάζει από το παρελθόν, όχι από το παρόν και το μέλλον. Είναι παρόμοια με τη γαλλοφοβία που διήρκεσε για 55 χρόνια μετά τη Μάχη του Βατερλώ στον περασμένο αιώνα. Η Ρωσία σήμερα θυμίζει μια άλλη ιστορική αναλογία. Έχοντας χάσει εδάφη που είχε κατακτήσει κατά τα περασμένα τριακόσια χρόνια, και περνώντας από μια σοβαρότατη κρίση οικονομικής και κοινωνικής αστάθειας, η σημερινή Ρωσία έχει πολλά κοινά με τη θνησιγενή Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη Γερμανία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αναλογία αυτή απέκτησε αυξημένη επικαιρότητα με το αποτέλεσμα των ρωσικών εκλογών της 13ης Δεκεμβρίου 1993. Τόσο το γερμανικό ζήτημα, όσο και ο σημερινός προβληματισμός για μια νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφάλειας, πρέπει να αντιμετωπιστούν με γνώμονα το ενδεχόμενο «ρωσικό πρόβλημα».

3. Η ΝΕΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η κατάρρευση του σοβιετικού συνασπισμού εξάλειψαν προς το παρόν τον κίνδυνο για έναν τρίτο παγκόσμιο πόλεμο με κέντρο την Ευρώπη. Το νέο διεθνές περιβάλλον παρέχει περισσότερη ασφάλεια για τους λαούς της Δύσης από ό,τι οποιαδήποτε άλλη διεθνής συγκυρία εδώ και τουλάχιστον τρεις γενεές.

Παράλληλα όμως, η κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας δημιούργησε συνθήκες ρευστότητας και αστάθειας στην Ανατολική Ευρώπη. Οι ηγεσίες της Δύσης αναγνώρισαν από νωρίς τους νέους κινδύνους που απειλούν την ευρωπαϊκή ασφάλεια, οι οποίοι διαφέρουν ριζικά από την προηγούμενη σοβιετική απειλή. Ήδη στις 31 Δεκεμβρίου 1989, στην πρωτοχρονιάτικη ομιλία του, ο Πρόεδρος Μιττεράν αναρωτήθηκε: «Είναι τα υπάρχοντα σύνορα απαράβιαστα ή όχι; Πόσο μακριά πρέπει να προχωρήσει η αναγέννηση των εθνοτήτων; Είτε οι τάσεις για διάλυση και κατακερματισμό θα αυξηθούν και θα βρεθούμε πίσω στην Ευρώπη του 1919 –και γνωρίζουμε τι ακολούθησε τότε– ή η Ευρώπη θα εξελιχθεί

μαζί». ⁷⁷ Παρομοίως, ο αρχηγός της CIA Ρόμπερτ Γκέιτς προειδοποίησε το Κογκρέσο τον Δεκέμβριο του 1991 ότι η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ενδέχεται να οδηγήσει σε χάος και αιματοχυσία. ⁷⁸

Αν και δεν απειλείται πλέον –τουλάχιστον προς το παρόν– με εισβολή ή πυρηνική καταστροφή, η Δυτική Ευρώπη μετά τον Ψυχρό Πόλεμο κινδυνεύει να γίνει μια όαση ασφάλειας και ευημερίας εν μέσω μιας ερήμου αστάθειας και περιφερειακών συρράξεων. Μια τέτοια εξέλιξη εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για τη Δύση. Πρώτον, οι περιφερειακές συρράξεις έχουν άμεσες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις στη Δύση, είτε μέσω της διακοπής οικονομικών συναλλαγών είτε μέσω κυμάτων προσφύγων. Δεύτερον, μια διαίρεση της Ευρώπης στη σταθερή και εύπορη Δύση και την ασταθή και οικονομικά καταστραμμένη περιφέρεια ενδέχεται στο μέλλον να οδηγήσει σε μια νέα άνοδο εχθρικών προς τη Δύση κυβερνήσεων στις χώρες του πρώην σοβιετικού συνασπισμού. ⁷⁹ Ήδη, μια ενδεχόμενη μελλοντική επιστροφή της Ρωσίας προς ηγεμονικές βλέψεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ανησυχεί έντονα τις ηγεσίες τους.

Από θεσμικής πλευράς, η προσπάθεια ανεύρεσης μιας νέας αρχιτεκτονικής της ευρωπαϊκής ασφάλειας εστιάστηκε σε τέσσερις θεσμούς:

Α. ΝΑΤΟ. Η Ατλαντική Συμμαχία παραμένει το θεμελιώδες πλαίσιο της ασφάλειας της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό αναγνωρίστηκε από τους ευρωπαίους ηγέτες στο Συμβούλιο του Μάαστριχτ και υπογραμμίστηκε από τα μέλη της ΔΕΕ (Δυτικο-Ευρωπαϊκή Ένωση). ⁸⁰ Προφανώς, η ελπίδα που εκφράστηκε στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μάαστριχτ) να καταστεί η ΔΕΕ μελλοντικά το αμυ-

77. Fritsch- Bournazel, *Europe and German Unification*, σ. 54.

78. Abraham Brumberg, «The Road to Minsk», *New York Review*, 30.1.1992, σ. 21.

79. Jamie P. Shea, «Security: The Future», σ. 364-365· Jackie Gower, «EC Relations with Central and Eastern Europe», σ. 286-290. Και τα δύο είναι στο Juliet Lodge, *The European Community and the Challenge of the Future*, 2η έκδ., Λονδίνο, Pinter Publishers Inc., 1993.

80. Juliet Lodge, «From civilian power to speaking with a common voice: the transition to a CFSF», Juliet Lodge, *The European Community and the Challenge of the Future*, 2η έκδ., Λονδίνο, Pinter Publishers Inc., 1993, σ. 235.

ντικό σκέλος της Ε.Ε.⁸¹ δεν αποτελεί υποκατάστατο της υπαρκτής ασφάλειας που παρέχει το ΝΑΤΟ και η αμερικανική παρουσία στην Ευρώπη.

Η σημασία του ΝΑΤΟ για την ευρωπαϊκή ασφάλεια υπογραμμίστηκε με την απόφαση της Ατλαντικής Συμμαχίας στις 9 Φεβρουαρίου 1994 να επέμβει στρατιωτικά στη Βοσνία, εφόσον δεν αρθεί η στενή σερβική πολιορκία του Σεράγεβου, καθώς και με τις κατοπι-νές αντίστοιχες τοποθετήσεις τον Απρίλιο του 1994 για το Γκορράζντε. Από θεσμικής πλευράς, το πιο σημαντικό αποτέλεσμα των αποφάσεων αυτών ήταν η ουσιαστική επάνοδος της Γαλλίας στο ΝΑΤΟ, μετά μια τριακονταετία γκωλικής αποστασιοποίησης. «Ήταν ένας σχετικά εύκολος τρόπος να πεισθεί το Παρίσι ότι ο γαλλοαμερικανικός άξονας μέσα στο ΝΑΤΟ ήταν πιο αποτελεσματικός τρόπος χειρισμού προβλημάτων ασφαλείας από οποιαδήποτε εναλλακτική λύση», δήλωσε άγγλος αξιωματούχος.⁸² Η Ε.Ε. και η ΔΕΕ μπήκαν σε δεύτερη μοίρα όσον αφορά τα προβλήματα ασφαλείας της Ευρώπης.

Για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που απελευθερώθηκαν από τη σοβιετική κυριαρχία αλλά συγχρόνως έχασαν την αμυντική κάλυψη του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η ένταξη στο ΝΑΤΟ είναι πρωταρχικός στόχος όσον αφορά τη μελλοντική τους ασφάλεια. Το ΝΑΤΟ ανταποκρίθηκε μόνο εν μέρει.

Τον Νοέμβριο του 1991 οι ηγεσίες του ΝΑΤΟ αποφάσισαν στη Ρώμη να ιδρύσουν το Βορειο-Ατλαντικό Συμβούλιο Συνεργασίας (ΝΑСС), το οποίο συμπεριέλαβε τις χώρες του ΝΑΤΟ, της Ανατολικής Ευρώπης και δώδεκα πρώην σοβιετικές δημοκρατίες.⁸³ Το ΝΑСС παρέχει στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες πολιτικές διαβουλεύσεις και στρατιωτική συνεργασία με τη Δύση. Δεν επαρκεί όμως για να εγγυηθεί την ασφάλειά τους.

Η συνάντηση κορυφής του ΝΑΤΟ στη Ρώμη αποφάσισε επίσης να αλλάξει τον προσανατολισμό της στρατιωτικής ισχύος του. Από καθαρά αμυντική συμμαχία το ΝΑΤΟ αποφάσισε να αναλάβει έναν ευρύτερο στρατιωτικό ρόλο για την προώθηση της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Ως επακόλουθο, τον Ιούνιο του 1992 οι ηγεσίες

81. Trevor C. Salmon, «The Union, CSFP and the European security debate», Juliet Lodge, *The European Community...*, ό.π., σ. 264-267.

82. *Wall Street Journal*, 15.2.1994.

83. Trevor C. Salmon, «The Union, the CSFP and the European security debate», ό.π., σ. 260.

του NATO αποφάσισαν ότι η συμμαχία θα μπορούσε να αναλάβει στρατιωτικές αποστολές για τη διατήρηση της ειρήνης – όχι όμως για την επιβολή της ειρήνης – για λογαριασμό της ΔΑΣΕ.⁸⁴ Αλλά και αυτή η απόφαση δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες ασφάλειας των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών, καθώς η ΔΑΣΕ έχει αποδειχθεί περιορισμένης αξίας, όπως θα φανεί παρακάτω.

Για τους ανατολικοευρωπαίους προέχει η ίδια η ένταξή τους στο NATO, ώστε να καλυφθούν από τη νατοϊκή εγγύηση ασφάλειας. Η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία και η Σλοβακία αποφάσισαν σε σύσκεψη στο Βίτζεγκραντ να προωθήσουν από κοινού την ένταξή τους στο NATO, θεωρώντας ότι πληρούν τις προϋποθέσεις περισσότερο από τις υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Το αίτημα των χωρών του Βίτζεγκραντ αντιμετωπίστηκε διαφορετικά από τη Γερμανία και από τις ΗΠΑ.

Η Γερμανία υποστηρίζει την ταχύτερη δυνατή ενσωμάτωση των χωρών του Βίτζεγκραντ στο NATO, καθώς επιδιώκει την ανάπτυξη μιας ζώνης ασφάλειας για την προστασία της εν όψει μιας ενδεχόμενης μεταστροφής της Ρωσίας προς τον εθνικισμό και τον επεκτατισμό. «Οι χώρες του Βίτζεγκραντ πρέπει να λάβουν μια λογική προοπτική ενσωμάτωσης ως πλήρη μέλη στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς και διαδικασίες», έγραψε ο Γερμανός Υπουργός Αμύνης κ. Φόλκερ Ρούε στην *Wall Street Journal* στις 9 Σεπτεμβρίου 1993, και πρόσθεσε: «Αυτές οι χώρες που ικανοποιούν τα κριτήρια ασφάλειας, αλλά δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί επαρκώς για οικονομική ενσωμάτωση, δε θα πρέπει να αποκλειστούν από την εισδοχή στο NATO».⁸⁵ Προφανώς η Γερμανία θα ήθελε, εν όψει της εμπειρίας της από τη γερμανική επανένωση, να αποφύγει το οικονομικό κόστος της σύντομης ένταξης των χωρών του Βίτζεγκραντ στην Ε.Ε., και προέταξε την ένταξή τους στο NATO.

Οι ΗΠΑ πήραν την αντίθετη στάση, καθώς η ενσωμάτωση των χωρών του Βίτζεγκραντ στο NATO θα αποτελούσε εν δυνάμει απειλή για τη Ρωσία. Για τις ΗΠΑ, που έχουν πλατύτερους στρατηγικούς ορίζοντες και λιγότερο άμεσα εμπλεκόμενα συμφέροντα από ό,τι η Γερμανία, προέχει η ενίσχυση της ρωσικής σταθερότητας και ομαλότητας.⁸⁶ Ο Πρόεδρος Γιέλτσιν, υπό εσωτερική πίεση μετά

84. Trevor C. Salmon, «The Union, the CSFP and the European security debate», ό.π., σ. 261-262.

85. *Wall Street Journal*, 9.9.1993.

86. *Wall Street Journal*, 3.12.93.

την εκλογική επιτυχία των εθνικιστών στις ρωσικές εκλογές του Δεκεμβρίου του 1993, προειδοποίησε τη Δύση ότι μια επέκταση του ΝΑΤΟ θα προκαλούσε «πολιτική και στρατιωτική αποσταθεροποίηση».⁸⁷

Η αμερικανική στάση υπερίσχυσε στο συμβούλιο των υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ στις 2 Δεκεμβρίου 1993, και επικυρώθηκε στη διάσκεψη κορυφής του ΝΑΤΟ στις 11 Ιανουαρίου 1994. Αντί πλήρους ένταξης στο ΝΑΤΟ, οι χώρες του Βίζεγκραντ και οι λοιπές χώρες του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας (συμπεριλαμβανόμενων των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών) πήραν τους «Συνεταιρισμούς για την Ειρήνη». Αυτή η αμερικανική ιδέα είναι αρκετά ελαστική, ώστε να επιτρέψει σε κάποιες ανατολικές χώρες να προωθήσουν μια ταχεία σύσφιγξη των στρατιωτικών τους σχέσεων με το ΝΑΤΟ.⁸⁸

Η απόρριψη ενός σαφούς χρονοδιαγράμματος για ένταξη στο ΝΑΤΟ απογοήτευσε τις χώρες του Βίζεγκραντ. Ο Πολωνός Πρόεδρος Λεχ Βαλένζα δήλωσε: «Δε θα αισθανθώ ικανοποιημένος, αν πουν ύστερα από πενήντα χρόνια ότι είχα δίκαιο. Φωνάζαμε το 1939, αλλά μας πίστεψαν μόνον όταν ο πόλεμος έφτασε στο Παρίσι και το Λονδίνο. Η κατάσταση είναι πολύ παρόμοια σήμερα».⁸⁹ Αντικρούοντας, ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ Βόερνερ διαμαρτυρήθηκε ότι πολλοί στο θέμα αυτό «βλέπουν μόνο δύο άκρα: εγγύηση ασφάλειας ή κενό ασφάλειας. Αυτό δεν είναι ρεαλιστικό. Υπάρχουν πολλές αποχρώσεις μεταξύ αυτών των άκρων».⁹⁰ Η αλήθεια όμως παραμένει, ότι η πολιτική του ΝΑΤΟ —έστω και δικαιολογημένη υπό τις περιστάσεις απειλούμενης ρωσικής αστάθειας— είναι μια πολύ πενιχρή συμβολή στην ασφάλεια των πρώην υπόδουλων λαών της Σοβιετικής Ένωσης. Για αυτούς το ΝΑΤΟ παραμένει ο μακρινός στόχος, αλλά όχι η άμεση λύση για τα προβλήματα της ασφάλειάς τους.

Β. Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Ε.Ε. είναι σήμερα ως σύνολο η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο. Μετά την ανανέωσή της με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1987) και τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1993), η Ε.Ε. έχει προχωρήσει αποφασιστικά προς την κατεύθυνση

87. *Wall Street Journal*, 7.1.94.

88. *Wall Street Journal*, 7.1.94.

89. *Wall Street Journal*, 11.1.94.

90. *Wall Street Journal*, 3.12.93.

της ολοκλήρωσης. Ολοένα και περισσότερες αρμοδιότητες σε εσωτερικά ζητήματα έχουν περάσει από τα κράτη-μέλη στο ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως διαφαίνεται από την αυξανόμενη δύναμη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (του πλέον «ομοσπονδιακού» θεσμού της Ε.Ε.).⁹¹

Όμως, ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί το πλέον αδύναμο σημείο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Καθώς τα δώδεκα μέλη της Ε.Ε. έχουν διαφορετικά εθνικά συμφέροντα, αρνούνται να παραχωρήσουν αρμοδιότητες σε αυτόν τον δυνητικά κρίσιμο για την επιβίωσή τους ως ανεξάρτητων οντοτήτων τομέα σε υπερεθνικούς θεσμούς.⁹²

Η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προχώρησε προς την κατεύθυνση μιας κοινής εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, αλλά με τρόπο που να μη θίγει τα κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών-μελών. Έτσι, η Συνθήκη προβλέπει μεν την εκπόνηση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής, αλλά με βάση την ομοφωνία. Αυτό επιτρέπει σε κάθε μέλος να διαφοροποιηθεί και να ασκήσει βέτο εφόσον τα εθνικά του συμφέροντα διαφέρουν από αυτά των υπολοίπων. Επιπλέον, τα άρθρα της Συνθήκης που αφορούν την εξωτερική πολιτική έχουν το ξεχωριστό status μιας διακυβερνητικής συμφωνίας, δηλαδή δεν αποτελούν τμήμα της νομικής δομής της Ε.Ε. Με άλλα λόγια, η συμμερφωση των κρατών-μελών επαφίεται στις εθελοντικές τους αποφάσεις και δεν μπορεί να επιβληθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (το οποίο είναι αναρμόδιο).⁹³

Πέρα από τον ισχυρό περιορισμό της ομοφωνίας και του εθελοντισμού των κρατών-μελών στην εκπόνηση μιας ενιαίας εξωτερικής πολιτικής, η Ε.Ε. δεν έχει τα μέσα να λειτουργήσει ως αποτελεσματικός μηχανισμός ασφάλειας για ολόκληρη της Ευρώπη (μέχρι τα Ουράλια). Τα όπλα της Ε.Ε. είναι η σύναψη οικονομικών συμφωνιών και η προοπτική ένταξης νέων μελών. Πέραν αυτών, οι δυνατότητές της είναι πολύ περιορισμένες όσον αφορά τη διαχεί-

91. Κωνσταντίνος Στεφάνου, «The Federalisation of Western Europe», Occasional Paper, *Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων*, Κέντρο Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πάρισι, Ιούνιος 1991.

92. Π. Ήφαιστος, «Theory of International Relations and European Integration before and after Maastricht», *Cyprus Yearbook 1992*, Λευκωσία, Cyprus Research Centre (ΚΥΚΕΜ), 1993, σ. 99.

93. Trevor C. Salmon, «The Union, CSFP and the European security debate», *ό.π.*, σ. 264-265.

ριση μιας κρίσης όπως η Γιουγκοσλαβική. Όπως τόνισε ο κ. Ντελόρ το 1991, η Ε.Ε. μπορούσε να επηρεάσει τα γεγονότα με τρία μόνο μέσα: την κοινή γνώμη, τις διπλωματικές αναγνωρίσεις και τις οικονομικές κυρώσεις.⁹⁴ Τέτοια μέσα αποδεικνύονται πενιχρά σε καταστάσεις κλιμάκωσης του εθνικισμού και εκρήξεων περιφερειακής βίας. Το κρίσιμο έλλειμμα της Ε.Ε. βρίσκεται στον στρατιωτικό τομέα, που αφορά τη ΔΕΕ.

Γ. Δυτικο-Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρέπεμψε τις αποφάσεις της Ε.Ε. που έχουν αμυντική διάσταση στη ΔΕΕ, συμπεριλαμβάνοντάς την για πρώτη φορά επισήμως στο θεσμικό πλέγμα της Ε.Ε. (αν και με τον περιορισμό, όπως τονίσαμε παραπάνω, ότι η εξωτερική και αμυντική πολιτική της Ε.Ε. εν γένει δεν αποτελεί νομικό τμήμα της Ε.Ε.). Η αναβάθμιση της ΔΕΕ όμως δεν αποτελεί επ' ουδενί λόγω μια προσπάθεια υποκατάστασης του ΝΑΤΟ, όπως ρητά δηλώνει η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οποιαδήποτε προσπάθεια δημιουργίας μιας ανεξάρτητης ευρωπαϊκής αμυντικής παρουσίας χωρίς τις ΗΠΑ προσκρούει σε ένα βραχυπρόθεσμο και ένα μακροπρόθεσμο εμπόδιο. Βραχυπρόθεσμο, η ΔΕΕ στερείται ενός ενιαίου διοικητικού οργανισμού. Επομένως δεν αποτελεί έναν έτοιμο ενιαίο στρατιωτικό μηχανισμό, αλλά μια συμμαχία δέκα ξεχωριστών στρατευμάτων. Οποιαδήποτε στρατιωτική επιχείρηση της ΔΕΕ θα πρέπει εξ αρχής να αντιμετωπίσει το πρόβλημα διοίκησης και ελέγχου των στρατευμάτων, γεγονός που την έχει καταστήσει έναν εξαιρετικά δύσκαμπτο οργανισμό. Η ενεργοποίηση της ΔΕΕ σε περίπτωση κρίσης θα πάσχει από τις καθυστερήσεις που θα επιφέρουν οι διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό μιας κοινής διοίκησης (π.χ. σε ποιο κράτος-μέλος θα ανατεθεί η διοίκηση, ποιος θα είναι ο καταμερισμός εργασιών μεταξύ των μονάδων των κρατών-μελών, πώς θα συγχρονιστούν οι επικοινωνίες μεταξύ των μονάδων). Ελλείψει ενός μόνιμου στρατιωτικού επιτελείου, η ΔΕΕ δεν είναι σε θέση να προετοιμαστεί εκ των προτέρων όσον αφορά τέτοια κρίσιμα πρακτικά προβλήματα.

Το μακροπρόθεσμο εμπόδιο είναι η συγκριτική στρατιωτική αδυναμία της Ε.Ε. σε σχέση με τις ΗΠΑ. Κατά την RAND Corp., οι

94. Στο ίδιο, σ. 257.

χώρες της Ε.Ε. θα πρέπει να δεσμεύσουν 7% των ΑΕΠ τους σε αμυντικές δαπάνες για μία δεκαετία ώστε να δημιουργήσουν συλλογικές αμυντικές δυνατότητες εφάμιλλες των αμερικανικών. Προς το παρόν, οι αμυντικές δαπάνες των περισσότερων μελών κυμαίνονται στο 1,5 με 2% των ΑΕΠ τους.⁹⁵ Επομένως η εξάρτηση της Ευρώπης από τις ΗΠΑ θα παραμείνει έντονη για πολλά χρόνια, τουλάχιστον όσον αφορά μια ενδεχόμενη αναβίωση σημαντικών απειλών (π.χ. άνοδος εθνικιστικής κυβέρνησης στη Μόσχα).

Μεσοπρόθεσμα, η ΔΕΕ θα μπορούσε να παίξει αυξημένο ρόλο για την ευρωπαϊκή ασφάλεια, εφόσον τα μέλη της προωθήσουν την ανάπτυξη μιας κοινής στρατηγικής κουλτούρας. Η δημιουργία του μεικτού σώματος στρατού από τη Γαλλία, τη Γερμανία και το Βέλγιο αποτελούν ένα μικρό πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή, το οποίο όμως εξαρχής γελοιοποιήθηκε από την απαίτηση των Βέλγων να λειτουργεί με βάση τρεις γλώσσες (δηλαδή να προστεθεί η φλαμανδική στη γαλλική και τη γερμανική). Εφόσον και το μικρότερο βήμα προς τη στρατιωτική ολοκλήρωση εμπίπτει σε τέτοιου είδους εσω-πολιτικές παγίδες, η δημιουργία κοινών ένοπλων δυνάμεων θα πρέπει να θεωρηθεί ανέφικτη στο προβλεπτό μέλλον. Το συμπέρασμα είναι ότι το ΝΑΤΟ θα συνεχίσει να αποτελεί τον μοναδικό ικανό στρατιωτικό οργανισμό που να είναι σε θέση να επηρεάζει σημαντικά την ευρωπαϊκή ασφάλεια.

Δ. ΔΑΣΕ. Η ΔΑΣΕ έχει το προτέρημα, σε σχέση με τους τρεις άλλους ευρωπαϊκούς θεσμούς που εξετάσαμε, ότι συμπεριλαμβάνει σχεδόν όλα τα κράτη της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής. Επομένως αποτελεί το πιο ευρύ φόρουμ για τα ευρωπαϊκά προβλήματα ασφαλείας.

Το προτέρημα αυτό είναι ταυτόχρονα και η αχίλλειος πτέρνα της ΔΑΣΕ. Έχοντας δημιουργηθεί κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η ΔΑΣΕ από συστάσεως είχε περιορισμένη ισχύ: κανένα από τα δύο μπλοκ δεν ήταν διατεθειμένο να διακυβεύσει τα στρατηγικά του συμφέροντα στις διαδικασίες ενός οργανισμού που συμπεριλάμβανε και το άλλο μπλοκ (αν και, κατά τον Ηρακλείδη, η ΔΑΣΕ συνέβαλε σιωπηρά αλλά σημαντικά στην απονομιμοποίηση των κομμουνιστικών καθεστώτων⁹⁶). Επί Ψυχρού Πολέμου όλες οι

95. Jamie P. Shea, «Security: the future», ό.π., σ. 369.

96. Αλέξης Ηρακλείδης, *Security and Co-operation in Europe: The Human Dimension, 1972-1992*, Frank Cass, 1993, σ. 172-173.

αποφάσεις τις ΔΑΣΕ για ζητήματα ασφαλείας έπρεπε να παρθούν ομόφωνα, γεγονός που μείωσε τη σημασία της ως ουσιαστικού παράγοντα τουλάχιστον σε θέματα ασφαλείας.

Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο η ΔΑΣΕ έκανε μια μικρή υποχώρηση από τον εξαιρετικά περιοριστικό όρο της ομοφωνίας, ο οποίος σε εξαιρετικές περιπτώσεις «ξεκάθαρων, χονδροειδών και μη-διορθωμένων καταπατήσεων των σχετικών δεσμεύσεων της ΔΑΣΕ» μπορεί να αντικατασταθεί πλέον από τον όρο της ομοφωνίας μείον ένα.⁹⁷ Αυτή η μικρή παραχώρηση των κρατών εις βάρος των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων έχει πολύ περιορισμένη ισχύ. Προϋποθέτει ομοφωνία στη ΔΑΣΕ εις βάρος ενός μέλους, που είναι σπάνιο φαινόμενο. Για παράδειγμα, αν η ΔΑΣΕ ίσχυε το 1939, ο Χίτλερ θα είχε μπλοκάρει μια αρνητική γι' αυτόν απόφαση με την ψήφο του Μουσολίνι. Επομένως, για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης η ΔΑΣΕ δεν αποτελεί καμία εγγύηση ασφάλειας.

Πέραν του προβλήματος της ομοφωνίας μείον ένα για έναν οργανισμό που συμπεριλαμβάνει τόσο ετερογενείς δυνάμεις και εθνικά συμφέροντα, η ΔΑΣΕ στερείται μέσωσ πίεσης. Δε διαθέτει στρατιωτικές δυνάμεις, πλην αυτών που θα θελήσει το ΝΑΤΟ να θέσει στη διάθεσή της. Δε διαθέτει οικονομική ισχύ. Ως μέσο επιρροής της διεθνούς κοινής γνώμης, υπολείπεται κατά πολύ άλλων οργανισμών όπως η Ε.Ε. Ακόμα και ως φόρουμ συζητήσεων μεταξύ των χωρών του ΝΑΤΟ και του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας, κινδυνεύει να υποκατασταθεί από το Βορειο-Ατλαντικό Συμβούλιο Συνεργασίας, το οποίο συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών λόγω του κύρους του ΝΑΤΟ.⁹⁸

Συμπερασματικά, η Ευρώπη μετά τον Ψυχρό Πόλεμο δεν έχει αναπτύξει μηχανισμούς ασφάλειας που να καλύπτουν τα κράτη του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας. Η ανατολική περιφέρεια της Ευρώπης παραμένει εν δυνάμει πηγή αστάθειας και ενδεχομένως σημαντικών περιφερειακών πολεμικών συρράξεων. Προς το παρόν η ασφάλεια αυτής της περιοχής βασίζεται σε *ad hoc* αποφάσεις και όχι σε ισχυρές θεσμικές εγγυήσεις.

97. Αλέξης Ηρακλείδης, *Helsinki-II and its Aftermath: The Making of the CSCE into an International Organization*, Λονδίνο, Pinter Publishers, 1993, σ. 31, 83· Trevor C. Salmon, «The Union, the CFSP and the European security debate», *ό.π.*, σ. 260.

98. Trevor C. Salmon, *ό.π.*, σ. 260.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ακριβής ημερομηνία λήξεως της μεταπολεμικής εποχής παραμένει ανοικτό ζήτημα. Ο νωρίτερος προσδιορισμός της είναι η σαρωτική νίκη της Αλληλεγγύης στις πολωνικές εκλογές στις 5 Ιουνίου 1989. Συμβολικά ο καταλληλότερος προσδιορισμός ίσως είναι η νύχτα μεταξύ 9 και 10 Νοεμβρίου 1989 όταν κατέρρευσε το Τείχος του Βερολίνου, το οποίο είχε απεικονίσει με μπετόν το διχασμό μιας πόλης, μιας χώρας και μιας ηπείρου. Από τη σκοπιά της ισορροπίας των δυνάμεων, η εποχή του Ψυχρού Πολέμου άλλαξε ουσιαστικά με την επανένωση της Γερμανίας στις 3 Οκτωβρίου 1990, και έληξε οριστικά με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης στις 31 Δεκεμβρίου 1991.

Οι 31 μήνες μεταξύ 5 Ιουνίου 1989 και 31 Δεκεμβρίου 1991 άλλαξαν το πολιτικό πρόσωπο της υφηλίου. Η εσωτερική κατάρρευση της μιας υπερδύναμης και του ενός ιδεολογικού συστήματος ανέντρεψαν το μεταπολεμικό διπολικό διεθνές σύστημα και δημιούργησαν μια ιστορικά ασυνήθιστη κατάσταση: την ολοσχερή επικράτηση χωρίς πόλεμο της μιας πλευράς σε μια παγκόσμια διαμάχη. Οι χώρες του ανατολικού συνασπισμού όχι μόνον έπαψαν να απειλούν τη Δύση, αλλά επιδιώκουν να ενσωματωθούν το ταχύτερο δυνατό στους δυτικούς αμυντικούς και οικονομικούς θεσμούς και να οικειοποιηθούν το δυτικό πολιτικό και οικονομικό σύστημα.

Όμως, η ευρωπαϊκή κατάσταση μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και δυνητική αστάθεια όσον αφορά την Ανατολική Ευρώπη. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί ασφαλείας δεν έχουν ακόμα καλύψει τις περιοχές του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας με στέρεες εγγυήσεις έναντι ενδεχόμενων αποσταθεροποιητικών διεθνών εξελίξεων. Η διαμόρφωση και παγίωση νέων πανευρωπαϊκών θεσμών ασφαλείας θα πρέπει να αποτελέσει ύψιστη προτεραιότητα των ευρωπαϊκών ηγεσιών για την πρόληψη νέων επικίνδυνων ανταγωνισμών στην Ευρώπη, σαν αυτούς που διέψευσαν τις ελπίδες για ειρήνη και σταθερότητα μετά το 1815, το 1919 και το 1945.